

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta
Katedra demografie a geodemografie

**RODINNÁ POLITIKA V ČESKÉ REPUBLICE A
V EVROPĚ SE ZAMĚŘENÍM NA DĚTI
PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU**

FAMILY POLICY TOWARDS CHILDREN OF PRE-SCHOOL AGE
IN THE CZECH REPUBLIC AND EUROPE

Bakalářská práce

Eva Dostálová

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, pod vedením školitele Prof. RNDr. Jitky Rychtaříkové, CSc., a že jsem všechny použité prameny řádně citovala.

Jsem si vědoma toho, že případné využití výsledků, získaných v této práci, mimo Univerzitu Karlovu v Praze je možné pouze po písemném souhlasu této univerzity.

Svoluji k zapůjčení této práce pro studijní účely a souhlasím s tím, aby byla řádně vedena v evidenci vypůjčovatelů.

V Praze dne 18. 5. 2009

.....

podpis

Děkuji vedoucí mé bakalářské práce Prof. RNDr. Jitce Rychtaříkové, CSc. za cenné rady, připomínky, metodické vedení práce a za čas, který mi věnovala.

Rodinná politika v České republice a Evropě se zaměřením na děti předškolního věku

Abstrakt

Cílem této práce je analyzovat a zhodnotit rodinné politiky v České republice a v Evropě, přičemž hlavní důraz je kladen na opatření rodinné politiky vedoucí k usnadnění slučitelnosti péče a práce. Snahou je zjistit, zda úroveň plodnosti může souviset s nastavením rodinných politik. První část se zabývá situací ve státech Evropy a popisuje různé přístupy k opatřením rodinných politik. Bylo zjištěno, že mezi úrovní plodnosti a možnostmi sloučit péči o děti a zaměstnání existuje pozitivní korelace. V další části je pozornost zaměřena na situaci v České republice. Současné nastavení rodinné politiky a pracovního trhu v České republice se odlišuje od tendencí v jiných zemích Evropy i od doporučení Evropské komise. V závěru práce jsou uvedeny výsledky několika výběrových šetření, kterými se snažím zjistit postoje a názory českých mladých lidí na opatření rodinné politiky.

Klíčová slova: rodinná politika, plodnost, péče o děti, jesle, pracovní trh

Family policy towards children of pre-school age in the Czech Republic and Europe

Abstract

The aim of this study is to analyze and assess family policies in the Czech Republic and Europe. The main emphasis is placed on the family policy arrangements which lead to reconciliation of childcare and employment. The purpose is to find out whether the family policies could have an impact on fertility levels. The first part deals with the situation in the European countries and describes various approaches to family policy. Positive correlation between fertility levels and possibilities to combine childcare and work has been proved. The next part of study is focused on the situation in the Czech Republic. Current adjustments of family policy and labour market in the Czech Republic distinguish from the other European countries as well as from the recommendations issued by European Commission. In the end, there are mentioned the results of several sample surveys, which aim to illustrate attitudes of young Czech people towards the family policy.

Key words: family policy, fertility, day care, crèche, labour market

Obsah

Seznam tabulek	6
Seznam obrázků	7
1 Úvod	8
1.1 Literatura a zdroje dat	9
2 Metodologie a terminologie	11
2.1 Plodnost.....	11
2.2 Definice rodinné politiky a důležité pojmy	11
3 Změny v reprodukčním chování rodin v Evropě	14
3.1 Snížení úhrnné plodnosti.....	14
3.2 Zvýšení průměrného věku matek při narození dítěte	15
3.3 Změna ve vztahu zaměstnanosti a plodnosti žen	17
4 Rodinné politiky v Evropě.....	19
4.1 Slučitelnost rodinných a profesních rolí.....	21
4.1.1 Dostupnost formální péče o předškolní děti.....	21
4.1.2 Dostupnost flexibilních forem práce	24
4.1.3 Genderová rovnost	27
4.2 Zhodnocení vlivu rodinných politik v Evropě	29
5 Plodnost v České republice po roce 1950	32
5.1 Vývoj úhrnné a konečné plodnosti.....	32
5.2 Změna časování rození dětí.....	35
6 Rodinná politika v České republice.....	37
6.1 Rodinná politika v socialistickém období (1948–1989).....	37
6.2 Rodinná politika po roce 1989	38
6.3 (Ne)slučitelnost rodinných a profesních rolí.....	40
6.3.1 Nedostatečná kapacita zdravotnických zařízení typu jesle	40
6.3.2 Nedostatečná flexibilita pracovního trhu	44
6.3.3 Systém vyplácení rodičovského příspěvku	44
6.3.4 Shrnutí podmínek pro slučitelnost rodinných a profesních rolí	46
7 Postoje české veřejnosti k opatřením rodinné politiky	47
8 Závěr	55
Seznam použité literatury.....	57
Seznam zdrojů dat	59

Seznam tabulek

Tab. 1:	Korelace úhrnné plodnosti a průměrného věku žen při narození prvního dítěte v zemích Evropy, 2006 (výstup z SPSS)	17
Tab. 2:	Korelace úhrnné plodnosti a dostupnosti péče o děti ve věku 0–2 roky, 2006 (výstup z SPSS)	24
Tab. 3:	Korelace úhrnné plodnosti a podílu žen zaměstnaných na zkrácený pracovní úvazek, 2006 (výstup z SPSS)	27
Tab. 4:	Počet jeslí a počet míst v jeslích v krajích ČR, 2007	42
Tab. 5:	Varianty čerpání rodičovského příspěvku v České republice	45
Tab. 6:	Názory na opatření rodinné politiky, svobodní, mladé rodiny	49
Tab. 7:	Preference opatření rodinné politiky podle jejich důležitosti u mladých rodin	50

Seznam obrázků

Obr. 1: Úhrnná plodnost v zemích Evropy, 2007	15
Obr. 2: Průměrný věk žen při narození prvního dítěte v zemích Evropy, 2006.....	16
Obr. 3: Úhrnná plodnost a průměrný věk žen při narození prvního dítěte v zemích Evropy, 2006	17
Obr. 4: Dostupnost péče o děti ve věku 0–2 roky v %, 2006.....	22
Obr. 5: Dostupnost péče o děti ve věku od 3 let do věku povinné školní docházky v %, 2006	22
Obr. 6: Úhrnná plodnost a dostupnost péče o děti ve věku 0–2 roky, 2006	23
Obr. 7: Úroveň zaměstnanosti žen a mužů ve věku 15–64 let s alespoň jedním dítětem do 6 let věku v %, 2007	25
Obr. 8: Podíl žen zaměstnaných na zkrácený pracovní úvazek z celkového počtu zaměstnaných žen v %, 2007	26
Obr. 9: Úhrnná plodnost a podíl žen zaměstnaných na zkrácený pracovní úvazek, 2006	27
Obr. 10: Rozdíl v průměrném platovém ohodnocení mezi muži a ženami v %, 2006	28
Obr. 11: Typologie zemí Evropy podle přístupu ke slučitelnosti rodinných a profesních rolí vytvořená pomocí shlukové analýzy	31
Obr. 12: Vývoj konečné plodnosti, ČR, generace žen narozených 1920–1975.....	33
Obr. 13: Vývoj úhrnné plodnosti, ČR, 1950–2007	34
Obr. 14: Vývoj průměrného věku žen při narození dítěte a při narození prvního dítěte, ČR, 1950–2007	36
Obr. 15: Vývoj počtu jeslí, ČR, 1989–2007	41
Obr. 16: Odpovědi na otázku: Myslíte si obecně, že nabídka zařízení péče o děti do tří let dostatečně pokrývá poptávku po nich?	51
Obr. 17: Odpovědi na otázku: Uvažovala jste někdy o využití jeslí?	52
Obr. 18: Odpovědi na otázku: Vyjádřete prosím svůj názor na následující výroky	53

1 Úvod

Rodina je základní jednotkou společnosti a jako taková by měla být podporována a chráněna státem i společností. V současné době je zvýšený zájem o rodinnou politiku a to ze strany nejen politiků a odborníků, ale i široké veřejnosti. Hlavním důvodem je současná velmi nízká úroveň plodnosti, se kterou se Česká republika v posledních letech stejně jako většina evropských a zejména postkomunistických zemí potýká. Spolu se zlepšováním úmrtnostních poměrů a prodlužováním průměrné délky života je nízká úroveň plodnosti hlavní komponentou procesu demografického stárnutí obyvatelstva.

Řada evropských zemí vytváří příznivější klima pro založení rodiny, nebo přímo zavádí opatření na její podporu. Vytváření rodinné politiky v rámci Evropské unie je v kompetenci jednotlivých členských států a na nadnárodní úrovni není přesně vymezen její obsah (Kocourková, 2008). Přístupy k rodinné politice jednotlivých národních vlád se liší a Evropská unie prostřednictvím Evropské komise se snaží rodinnou politiku sladovat a harmonizovat a formuluje různá doporučení a směrnice ohledně rodinné politiky. V rámci Evropské komise se touto činností zabývá zejména Direktorát pro zaměstnanost, sociální věci a rovné příležitosti. V posledních letech se hlavní pozornost věnuje opatřením vedoucím k usnadnění slučitelnosti práce a rodiny, tzn. především rodičovská dovolená a služby péče o malé děti (Kocourková, 2008).

Není však zřejmě možné ani vhodné uplatňovat všude stejná opatření; rodinná politika by se měla odvíjet od konkrétní společenské a ekonomické situace, kulturních tradic, či populačního klimatu v dané zemi. Některé rodinné politiky jednotlivých států se od sebe natolik liší, až lze říci, že se snaží stejný cíl (tzn. vytvářet vhodné životní podmínky pro rodiny s dětmi) prosadit opačnými prostředky. Některé země podporují co nejdelší celodenní péči matek o děti (např. Česká republika), jinde jsou naopak zaměřeni na co nejrychlejší návrat matek do zaměstnání a s tím spojenou kvalitní a dostupnou institucionální péči o malé děti (např. Švédsko).

Prostředků prorodinně orientované politiky, které mají vést ke zvýšení úrovně plodnosti, je mnoho. Rodinná politika má k dispozici řadu nástrojů, kterými může podporovat a ochraňovat rodiny, a tím také nepřímo zvyšovat počet narozených dětí. Tato opatření mohou mít podobu finančních pobídek (např. dotace na bydlení, daňové odpočty, bezplatné nebo dotované služby a zboží pro děti), iniciativ v oblasti sladování práce a péče o rodinu (např. rodičovská dovolená, pružná pracovní doba), nebo přetváření sociální sféry ve prospěch dětí a jejich rodičů (např. rovnost pohlaví, rozvoj pozitivních postojů společnosti k dětem a rodičovství) (McDonald, 2004). Nabízí se tedy velice široká oblast působení a úkolem rodinné politiky bývá nejvhodnější

nastavení všech opatření tak, aby se vzájemně nevylučovala a oslovila co nejširší veřejnost, ale zároveň největší pomoc poskytovala nejpotřebnějším. Tato opatření by navíc měla být stabilní a platná pro dlouhodobý horizont.

Vzhledem k značné obsáhlosti tohoto tématu se moje práce zaměří pouze na některé aspekty rodinné politiky. Předkládaná práce popisuje a hodnotí, jak evropské země a především Česká republika podporují slučitelnost rodinných a profesních rolí. Zaměřuje se zejména na tyto dvě oblasti: za prvé se jedná o kapacitu, finanční dostupnost a kvalitu veřejné péče o předškolní děti a za druhé je to nabídka flexibilních forem práce. Tyto dvě formy podpory rodin, doplněny ještě o snahu o rovnost pohlaví v péči o rodinu, jsou v současné době považovány za klíčové pro sladování péče o rodinu a práce a proto jim bude věnován největší prostor.

Základním předpokladem předkládané práci je, že rodinná politika má vliv na úroveň plodnosti a je schopna ovlivňovat chování rodin. Jak již bylo naznačeno, pozornost bude zaměřena na ta opatření rodinné politiky, která mají podporovat kombinaci rodinného a pracovního života. Hypotézou tedy je, že dostupná a kvalitní institucionální péče o malé děti (především ve věku nula až dva roky) má pozitivní vliv na úroveň plodnosti. Snahou bude také zjistit vztah mezi dostupností flexibilních forem práce a úrovní plodnosti, přičemž předpokladem je, že mezi nimi existuje pozitivní korelace. Tyto hypotézy vycházejí ze zkušeností některých evropských zemí (např. Švédsko, Norsko, Francie), kde zmíněná opatření fungují a úroveň plodnosti zde dosahuje relativně vysoké hodnoty. Naopak Česká republika je příkladem státu, který se dlouhodobě potýká s velmi nízkou plodností a rodinná politika jde opačným směrem a není příliš nakloněna matkám, které se snaží své mateřské povinnosti skloubit s pracovními.

Nejdříve bude popsána situace v Evropě a rozdíly mezi jednotlivými státy v jejich přístupech k rodinné politice. Práce se zabývá situací ve všech 27 členských státech Evropské unie a dále jsem zahrnula dva nečlenské státy – Norsko a Švýcarsko. Druhá část se zaměří na situaci v České republice. Jelikož rodinné politiky mají ovlivňovat demografický proces porodnost a celkové reprodukční chování populace, je do mé práce zařazen také vývoj změn v reprodukčním chování rodin v Evropě a jedna kapitola je věnována vývoji plodnosti v České republice. V závěru práce jsou uvedeny výsledky několika výběrových šetření, které mají poskytnout pohled na postoje a názory české veřejnosti na opatření rodinné politiky.

1.1 Literatura a zdroje dat

Předkládaná práce vychází z řady publikací zahraničních i českých autorů. Témata jako rodinná politika, nízká plodnost a možnosti jejího ovlivnění, rodina a rodičovství, slučování práce a péče, či genderová rovnost jsou v poslední době velmi diskutovaná a zabývá se jimi řada autorů, nejen demografů, ale i sociologů, ekonomů, politologů i politiků.

V první části zaměřené na státy Evropy čerpám především z publikací vydaných Evropskou komisí a Institutem Maxe Plancka pro demografický výzkum (Max-Planck-Institut

für demografische Forschung). Stěžejním dokumentem je publikace *Demography report 2008: Meeting Social Needs in an Ageing Society*, kterou vydala Evropská komise. Dokument velmi podrobně pojednává o současné demografické situaci v zemích Evropské unie. Celá jedna kapitola je věnována změnám v demografickém chování rodin a domácností, vlivům na tyto změny a možnostem, jak lze tyto změny politicky ovlivnit či naopak se jim přizpůsobit. Dokument autorky Gerdy Neyer z roku 2006 *Family policies and fertility in Europe: Fertility policies at the intersection of gender policies, employment policies and care policies* zkoumá vztah mezi rodinnou politikou, plodností, zaměstnaností a péčí o děti. Podobně zaměřena je i publikace stejné autorky a Gunnara Andersona z roku 2008 *Consequencies of Family Policies on Childbearing Behavior: Effects or Artifacts?* Ze zahraničních autorů se rodinnou politikou zabývá dále například Peter F. McDonald, jehož článek *Možnosti státní politiky k udržení plodnosti* vyšel v českém překladu v časopise *Demografie* v roce 2004. Autor v tomto článku popisuje teorie nízké plodnosti a vymezuje a třídí politické nástroje, které může využít propulační politika.

Ve druhé části, která popisuje a analyzuje situaci v České republice, vycházím z publikací českých autorů a z dokumentů Ministerstva práce a sociálních věcí a Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí. V *Národní zprávě o rodině* z roku 2004 se můžeme dočíst podrobný popis současného života českých rodin a opatření, kterými stát rodiny podporuje. Konkrétně na rodinnou politiku je zaměřen další dokument MPSV z roku 2005 nazvaný *Národní koncept rodinné politiky*. Publikací, jejímiž autory jsou odborníci z řad většinou sociologů a demografů je poměrně hodně, a já jsem se snažila čerpat především z těch nejaktuálnějších. Kniha *Práce a péče* byla vydána v roce 2008 a na jejím obsahu se podílelo devět autorů a autorek, z nichž většina jsou odborní pracovníci Sociologického ústavu AV ČR. Publikace zachycuje aktuální stav české rodinné politiky v kontextu ostatních evropských zemí a zaměřuje se na podporu péče o děti z legislativního a institucionálního hlediska. Kniha, na které se podílel autorský kolektiv sdružený kolem Tomáše Sirovátky, *Rodina, zaměstnání a sociální politika*, vychází z řady empirických analýz. Příspěvky v první části knihy jsou spíše teoretické a popisují obecné východiska a přístupy k dané problematice. Druhá část pak analyzuje vztah rodiny a zaměstnání s využitím provedených empirických výzkumů. Ve své práci dále vycházím z prací Jiřiny Kocourkové, zejména z její dizertační práce *Populační klima a rodinná politika v České republice po roce 1989 v evropském kontextu* a z jejích příspěvků v *Populačním vývoji České republiky 2001–2006* a v *Populačním vývoji České republiky 2007*. Výše uvedené publikace byly pro mou práci hlavními (ne však jedinými) prameny.

Data a hodnoty použitých ukazatelů za státy Evropy jsem čerpala z *Eurostatu* a také z *Demography report 2008*, jehož přílohou je rozsáhlá tabulková část. Hodnoty ukazatelů použitých za Českou republiku jsou převzaty z Českého statistického úřadu (ČSÚ) a Ústavu zdravotnických informací a statistiky ČR (ÚZIS).

2 Metodologie a terminologie

2.1 Plodnost

Práce se zabývá rodinnou politikou, jejímž účelem bývá (byť nepřímo) ovlivnit úroveň plodnosti. Porodnost je vedle úmrtnosti jeden ze základních demografických procesů, který determinuje nejen populační vývoj, ale obecně i rozvoj celé společnosti.

Ukazatele plodnosti rozlišujeme na transversální a longitudinální. Úhrnná plodnost (úp) je ukazatel transversální a představuje průměrný počet živě narozených dětí na jednu ženu v reprodukčním období za předpokladu, že by míry plodnosti žen podle věku zůstaly zachovány na stejné úrovni jako daném roce. Měří tedy intenzitu plodnosti ve fiktivní generaci, jejíž řád je složen z reálných měr plodnosti 35 generací. Počítá se jako součet měr plodnosti podle věku (f_x) v daném období (nejčastěji v jednom roce).

$$f_x = \frac{N_x^v}{1.7. P_x^z}$$

$$úp = \sum f_x$$

Konečná plodnost (kp) je ukazatel longitudinální (neboli generační) a počítá se jako součet měr generačních. Vyjadřuje průměrný počet živě narozených dětí na jednu ženu sledované generace za neexistence úmrtnosti žen během jejich reprodukčního období.

2.2 Definice rodinné politiky a důležité pojmy

Možnostmi ovlivnit úroveň plodnosti se zabývá rodinná politika. Termín „rodinná politika“ není jednoznačně definován, nacházíme různá vysvětlení. Rodinnou politiku můžeme chápat jako „soubor činností a opatření státu (resp. orgánů veřejné moci), která vědomě směřují k uznání a podpoře výkonu rodinných funkcí ve společnosti včetně finanční i nefinanční kompenzace nákladů na ně vynaložených, a to při současném vymezení sociálních forem, na něž se tato opatření vztahují“ (Národní zpráva o rodině, 2004, s. 12). Podle Matějkové a Paloncyové (2005) je úkolem rodinných politik „věnovat zvýšenou pozornost ochraně dětí a sladování pracovního a rodinného života formou rovného rozdělení rodičovských povinností a soustředit se na vybrané kategorie rodin, zejména na neúplné rodiny, početné rodiny a rodiny s nízkými příjmy“.

Rodinná politika působí na reprodukční chování obyvatelstva prostřednictvím populačního klimatu (Kocourková, 2006, s. 4). Populační klima je definováno jako část společenského vědomí bezprostředně ovlivňující realizaci rodičovského plánu (Pavlík 2006, cit. in Kocourková 2006, s. 4). Jinými slovy populační klima ovlivňuje názor společnosti na ideální počet dětí v rodině a podle toho následně mladí lidé plánují počet svých dětí.

Je nutno rozlišovat mezi rodinnou a populační politikou, které se od sebe odlišují. Obě využívají podobné prostředky, jejich cíle jsou však rozdílné. Populační politika se zaměřuje pouze na reprodukční funkci rodiny. Cílem propopulační (pronatalitní) politiky je tedy zvýšení úrovně porodnosti. Naproti tomu rodinná politika má za cíl vytvořit vhodné podmínky pro rodiny, aby byly schopné plnit všechny své přirozené funkce. Rodinná politika bývá součástí sociální politiky.

Problematika rodinné politiky obsahuje řadu pojmů, které jsou povětšinou obecně známé a rozšířené. Pro úplnost však uvádím výčet těch nejdůležitějších, které ve své práci používám a jejich krátké vysvětlení, které je zaměřené na význam těchto pojmů v České republice.

- *Mateřská dovolená* je dovolená matky (zaměstnankyně) v období před porodem a po porodu, během níž platí pracovní smlouva. Mateřská dovolená je v České republice uzákoněna v délce 28 týdnů. V případě, že žena porodí dvě a více dětí, náleží jí mateřská dovolená v délce 37 týdnů. Matce je po dobu mateřské dovolené vyplácen finanční příspěvek z pojištění nebo daní (v České republice nazývaný peněžitá pomoc v mateřství).
- *Otcovská dovolená* je dovolená otce (zaměstnance) v období kolem porodu nebo po narození dítěte. Stejně jako matkám bývá i otcům vyplácen příspěvek v otcovství. Institut otcovské dovolené není zatím příliš rozšířen, funguje například ve Švédsku, Norsku, Francii nebo na Islandu.
- *Rodičovská dovolená* je dlouhodobá dovolená pro matku nebo otce po skončení mateřské nebo otcovské dovolené, v jejímž průběhu platí pracovní smlouva. Bývá neplacená i placená. V České republice může rodičovská dovolená trvat do tří let věku dítěte (rodič může zůstat s dítětem doma a pobírat rodičovský příspěvek až do čtyř let věku, po uplynutí tří let však ztrácí zákonný nárok vrátit se do původního zaměstnání).
- *Porodné* je jednorázová peněžitá pomoc, která je poskytována matce při narození dítěte a přispívá na výdaje související s narozením dítěte. V případě úmrtí ženy, která dítě porodila, má nárok na porodné otec dítěte. Na porodné má nárok rovněž osoba, která dítě adoptovala (např. v České republice při převzetí dítěte do jednoho roku jeho věku).
- *Rodičovský příspěvek* je vyplácen jako finanční podpora po dobu čerpání rodičovské dovolené pro rodiče, který celodenně pečuje o dítě. Finanční podpora se v jednotlivých zemích liší svou výší i délkou vyplácení. V České republice mají v současnosti rodiče možnost volby mezi třemi různě dlouhými dobami čerpání rodičovského příspěvku – po dobu dvou, tří nebo čtyř let.

- *Přídavky na děti* jsou dávky pro rodiny s dětmi. Jejich výše a doba vyplácení je opět různá a může být stanovena podle různých kritérií. Přídavky na děti mohou být plošné, mohou záviset na příjmu rodiny; mohou být rozdílné podle počtu dětí nebo věku dětí. V České republice mají na přídavek na dítě nárok rodiny s příjmem do 2,4 násobku životního minima a je vyplácen ve třech výších podle věku dítěte.

3 Změny v reprodukčním chování rodin v Evropě

Od poloviny 60. let 20. století začaly v Evropě probíhat změny v reprodukčním a sňatkovém chování obyvatel souhrnně označované jako druhý demografický přechod (Van de Kaa, 2002). Tento proces se projevoval poklesem úhrnné plodnosti, odkládáním rození dětí do vyššího věku a také zvýšením podílu dětí narozených mimo manželství. Snížila se úroveň sňatečnosti a lidé začali vstup do manželství odkládat do vyššího věku. Naopak se zvýšila úroveň rozvodovosti. Kohabitace (nesezdaná soužití) se staly častou formou partnerského soužití mladých svobodných osob, ale také rozvedených či ovdovělých.

Úhrnná plodnost poklesla pod úroveň prosté reprodukce a stabilizovala se na nízké úrovni pod hranicí v průměru dvou živě narozených dětí na jednu ženu. Snížení úrovně plodnosti souviselo s odkladem rození dětí do vyššího věku, zvyšující se dobrovolnou bezdětností žen a dostupností antikoncepce. Zároveň narostl počet i podíl dětí narozených mimo manželství, což mělo také několik příčin. Ve většině zemí to souviselo s poklesem úrovně sňatečnosti, zvýšením rozvodovosti a nárůstem počtu nesezdaných soužití i neúplných rodin.

3.1 Snížení úhrnné plodnosti

Koncem minulého století klesla ve většině evropských zemí úhrnná plodnost pod hranici prosté reprodukce. Počet živě narozených dětí na jednu ženu se nyní ve všech státech Evropy pohybuje pod úrovní 2,1. Tento pokles začal v 60. letech v zemích severní Evropy, poté se přesunul do západní Evropy a později do jihoevropských států. V 80. letech se úhrnná plodnost nad hranici dvě děti na jednu ženu udržovala pouze ve východní Evropě, vlivem prorodinných opatření uplatňovaných v 70. letech. Česká republika byla jednou ze zemí, kde razantní pokles plodnosti nastal až po pádu Sovětského svazu, počátkem 90. let.

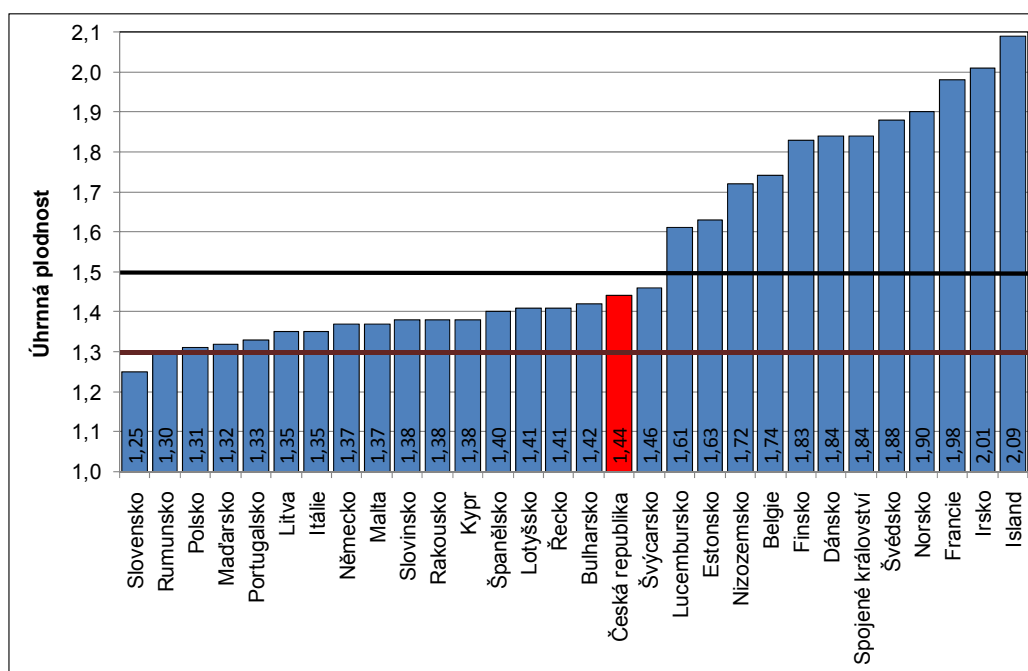
Ve státech střední a východní Evropy začalo snižování úrovně plodnosti v porovnání s ostatními zeměmi v Evropě později, bylo však výrazně strmější a v těchto zemích je v současnosti nejnižší plodnost nejen v Evropě, ale i ve světě. V řadě zemí však nastal koncem 90. let obrat a úhrnná plodnost se zde začala mírně zvyšovat. Průměrná hodnota úhrnné plodnosti v roce 2006 v celé Evropské unii byla 1,53 živě narozeného dítěte na jednu ženu.

V současnosti se v Evropě rozlišují 3 skupiny států podle úrovně plodnosti (Sirovátka, 2006), jejíž hodnoty jsou zaznačeny na obrázku 1.

- *Země s nízkou úrovní plodnosti* (úhrnná plodnost nad hodnotou 1,5 dítěte na ženu a pod hranicí prosté reprodukce): řadíme sem všechny země severní Evropy, Francii, Irsko, Spojené království, Belgie, Nizozemsko, Lucembursko a Estonsko.

- *Země s velmi nízkou úrovní plodnosti* (úhrnná plodnost mezi hodnotami 1,3 a 1,5 dítěte na ženu): s touto plodností se v současnosti potýká většina evropských zemí ve střední, jižní a východní Evropě.
- *Země s extrémně nízkou úrovní plodnosti* (úhrnná plodnost pod hodnotou 1,3 dítěte na ženu): v roce 2007 zjištěna pouze na Slovensku, na začátku 21. století však do této kategorie patřila většina zemí střední a východní Evropy včetně České republiky.

Obr. 1: Úhrnná plodnost v zemích Evropy, 2007

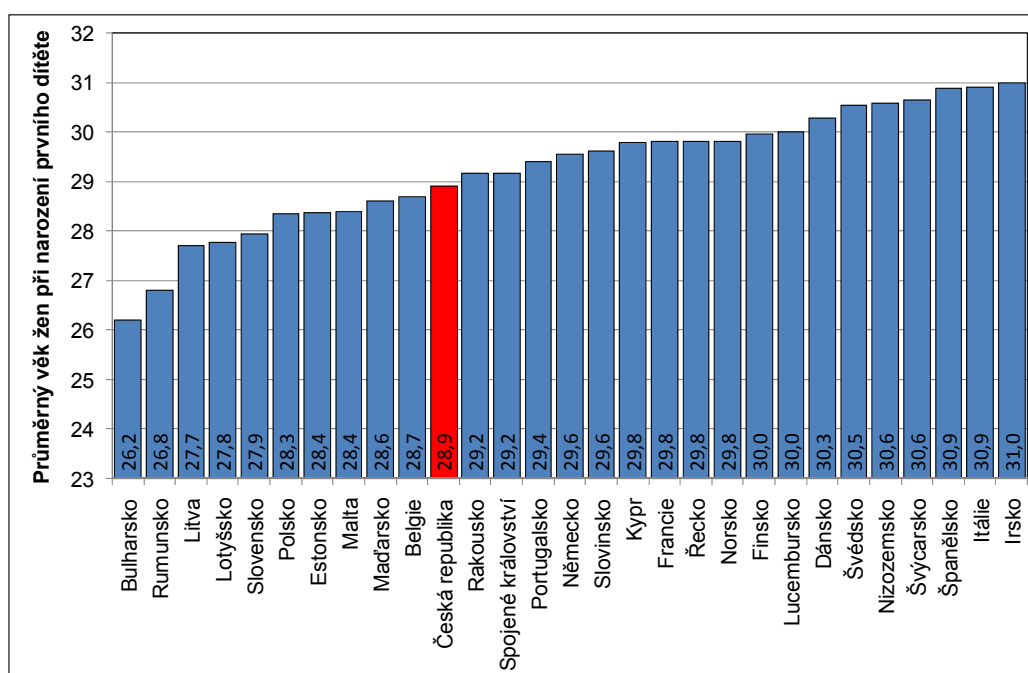

Zdroj: Eurostat, Demography report 2008

Pozn.: Údaje za Belgii a Itálii a Spojené království za rok 2006

3.2 Zvýšení průměrného věku matek při narození dítěte

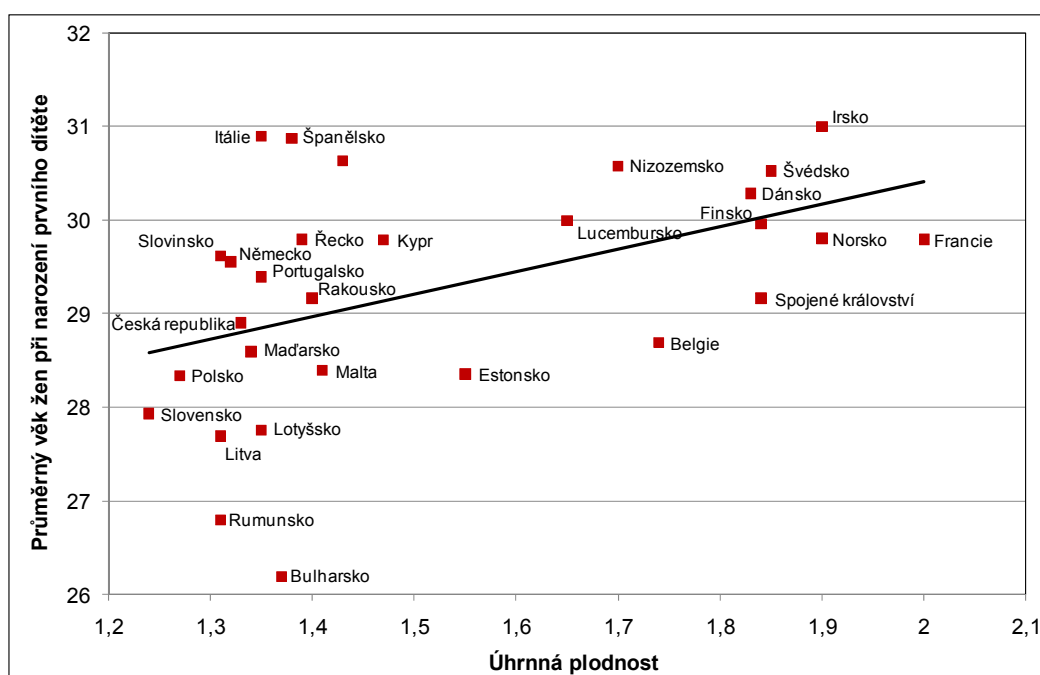
Další změnou a také důvodem pro pokles úrovně plodnosti je změna v časování porodů. Odkládání mateřství a zvyšování průměrného věku matky při narození dítěte se projevuje ve všech zemích Evropy. Tento proces měl stejný regionální průběh jako snižování plodnosti. Započal nejdříve v severní Evropě a později se projevil v západní a jižní Evropě. Ve státech střední a východní Evropy je tento trend patrný od 90. let. V nových členských zemích EU se zvyšování průměrného věku neprojevilo takovou měrou jako v ostatních evropských státech a stále se zde rodí děti dříve (viz obr. 2). Naopak nejvíce odsouvají zakládání rodiny a rození dětí ženy v Irsku a v jižní Evropě, konkrétně v Itálii a ve Španělsku.

Obr. 2: Průměrný věk žen při narození prvního dítěte v zemích Evropy, 2006

Zdroj: Demography report 2008, Eurostat

Odkládání porodů do vyššího věku je jedním z nejdůležitějších faktorů první fáze poklesu úrovně plodnosti v 90. letech. Jako další důvod poklesu můžeme zmínit zvyšující se bezdětnost žen. V posledních letech se však ukazuje, že země s nejvyšším průměrným věkem matek při porodu vykazují i relativně vysoké míry plodnosti (viz obr. 3). Korelační koeficient proměnných úhrnná plodnost a průměrný věk matek při porodu v souboru evropských zemí je 0,465 na 95% hladině spolehlivosti (viz tab. 1). Je zde patrná pozitivní statistická závislost mezi úhrnnou plodností a průměrným věkem matek při prvním porodu: se zvyšujícím se věkem žen při narození prvního dítěte narůstá i úroveň plodnosti. Tento trend platí především v severských a západních zemích Evropy. Teorii potvrzují také státy střední a východní Evropy, kde je naopak nízká jak úroveň plodnosti, tak i věk matek při narození dítěte. Výjimku tvoří země jižní Evropy (zejména Španělsko a Itálie), kde pozorujeme vysoký věk matek, ale zároveň jedny z nejnižších měr plodnosti.

Obr. 3: Úhrnná plodnost a průměrný věk žen při narození prvního dítěte v zemích Evropy, 2006

Zdroj: Demography Report 2008, Eurostat

Tab. 1: Korelace úhrnné plodnosti a průměrného věku žen při narození prvního dítěte v zemích Evropy, 2006 (výstup z SPSS)

		Úhrnná plodnost	Průměrný věk žen při narození prvního dítěte
Úhrnná plodnost	Pearsonův korelační koeficient	1	0,465*
	Signifikance	–	0,011
	Počet pozorování	29	29
Průměrný věk žen při narození prvního dítěte	Pearsonův korelační koeficient	0,465*	1
	Signifikance	0,011	–
	Počet pozorování	29	29

Zdroj: Vlastní výpočet

Pozn.: *Korelace je signifikantní na 0,05% hladině spolehlivosti

3.3 Změna ve vztahu zaměstnanosti a plodnosti žen

Od 80. let se v Evropě začala projevovat zásadní změna v reprodukčním chování rodin a domácností. Dříve byla vysoká úroveň plodnosti spojována s tradičním modelem rodiny. Ty země, které vykazovaly nižší úroveň zaměstnanosti žen, měly vyšší úhrnnou plodnost. Vysoká úroveň plodnosti se pojila dále s nízkou rozvodovostí a vyšší úrovní sňatečnosti. Naopak ty země, kde se ženy více podílely na trhu práce, kde byla větší rozvodovost a vyšší podíl neúplných rodin, vykazovaly nižší úroveň plodnosti.

Poté však došlo k obratu a nyní relativně vyšší úhrnnou plodnost pozorujeme v zemích, kde je i vyšší zaměstnanost žen, vyšší rozvodovost, větší počet neúplných rodin nebo nesezdaných soužití. Mezi tyto země patří státy severní Evropy, typickým příkladem je Švédsko. Na druhou stranu země, kde se udržuje tradiční model rodiny, jsou katolické a rodinně orientované, vykazují nejnižší úroveň plodnosti. Patří k nim zejména státy jižní Evropy (Itálie, Španělsko) a dále např. Polsko a Slovensko.

Vysvětlení této změny můžeme hledat v celkové změně v uspořádání společnosti a také ve snaze o genderovou rovnost mezi pohlavími, která se prosazuje především v zemích západní a severní Evropy. Ženy se stále častěji chtějí uplatnit na pracovním trhu a vhodně skloubit svoje zaměstnání s péčí o děti. V těch zemích, kde je jim to umožněno, úroveň plodnosti stoupá, respektive nikdy neklesla pod úroveň velmi nízké plodnosti¹. Ze zkušeností některých zemí se ukazuje, že politiky zaměřené na slučitelnost rodinných a pracovních rolí bývají úspěšné a tyto země vykazují vyšší zaměstnanost žen a zároveň vyšší úhrnnou plodnost.

---

¹ Úhrnná plodnost nižší než 1,5 dítěte na ženu.

4 Rodinné politiky v Evropě

Rodinné politiky v zemích Evropy se liší a na základě různých kritérií můžeme vymezit několik typů rodinné politiky. Esping-Andersen vytvořil typologii sociálních států, s níž je úzce spjat i typ rodinné politiky (Höhne, 2008, Matějková, Paloncyová, 2005). Tato typologie vymezuje čtyři skupiny států podle toho, jakou měrou stát zasahuje a podporuje zabezpečení občanů, kteří se neúčastní na trhu práce:

1. *Liberální (anglosaský) režim* je typický ve Spojeném království, Švýcarsku a USA, vyznačuje se pasivní politikou zaměstnanosti, flexibilním trhem práce a prvořadou rolí zde má trh. Rodina není výrazně podporována, stát je zaměřen na pomoc těm nejvíce potřebným a zasahuje pouze v krizových situacích.
2. *Sociální demokratický (skandinávský) režim* je uplatňován v severoevropských zemích (Švédsko, Finsko, Norsko, Dánsko) a je pro něj charakteristická naopak aktivní politika zaměstnanosti a vysoká participace žen na trhu práce. Funguje zde štedrá sociální politika a na druhou stranu je v těchto státech vysoké zdanění. V tomto systému je kladen důraz na možnost slučitelnosti pracovních a rodinných rolí.
3. *Konzervativní (bismarkovský) režim* se zaměřuje na ochranu osob, které nejsou zaměstnány ze zdravotních důvodů, kvůli ztrátě pracovního místa nebo odchodu do důchodu. Kombinace péče o děti a zaměstnání není příliš podporována. Naopak je zde charakteristická podpora tradiční dělby rolí mezi mužem a ženou. Tento systém se vyskytuje v například v Německu, Rakousku, Belgii, Nizozemsku a Francii. Francie se však od ostatních představitelů této kategorie liší svými pronatalitně orientovanými opatřeními.
4. *Prorodinný (latinský) režim* je podobný svým nevměšováním liberálnímu systému a nalezneme ho v jihoevropských zemích (Itálie, Španělsko, Portugalsko, Řecko). Spoléhá na pomoc v rodině samé, kdy rodinné vazby jsou velmi silné a členové sami se chrání před ekonomickými a sociálními riziky. Je zde nízká zaměstnanost žen a charakteristický je konflikt rodiny a zaměstnání, s čímž souvisí odklad založení rodiny u mladých žen.

Matějková a Paloncyová (2005) vymezují ještě pátý typ sociálního státu, tzv. *postsocialistický režim*. Ten se vytváří od začátku 90. let a mezi jeho zástupce patří bývalé socialistické státy (Česká republika, Polsko, Maďarsko, Slovensko, Slovinsko). K jeho hlavním rysům patří postupný přechod od paternalismu k systému pomoci jen potřebným. Státy se vyznačují vysokou zaměstnaností žen, dlouhou rodičovskou dovolenou a štedrým systémem sociálních dávek, které často nemotivují k pracovnímu zapojení.

Jiné rozdělení rodinné politiky je podle Kamermana a Kahna, kteří byli jedni z prvních analytiků rodinné politiky a vymezili pojmy explicitní a implicitní rodinná politika (Matějková, Palonciová, 2005). *Explicitní* politika je založena na zákonné formě institucionální formulace rodinné politiky. Politické cíle týkající se rodiny jsou v tomto systému jasně stanovené. Zástupci zemí s explicitní rodinnou politikou jsou například Německo, Francie nebo Belgie. Naproti tomu *implicitní* politika nemá základ v žádném politickém programu nebo vládní koncepci. I přesto mohou mít země s implicitní rodinnou politikou rozvinuté politiky související s rodinou, opatření však nebývají určeny výhradně rodinám. Představiteli této skupiny jsou Spojené království, Dánsko a Itálie.

Významné rozdíly v charakteru rodinné politiky nalezneme také mezi novými a starými členskými státy Evropské unie. Odlišnosti existovaly v období bipolárního světa před rokem 1989 a přetrvávají dodnes a jsou ovlivněny rozdílným politickým vývojem. Ve státech bývalého socialistického bloku se především v 70. letech uplatňovala opatření propopulační politiky, zatímco v zemích západní Evropy (s výjimkou Francie) populační politika zaváděna nebyla. Přesto však západoevropské státy věnovaly situaci rodin pozornost a zaměřily se na vytváření příznivých životních podmínek pro rodiny s dětmi, přičemž zvýšení úrovně plodnosti nebylo hlavním cílem. V podpoře rodin státy západní Evropy pokračovaly i v 90. letech, naopak většina bývalých socialistických států po změně politické situace v roce 1989 upustila od předchozích propopulačních opatření (Kocourková, 2008).

Hlavními charakteristikami současné demografické situace v Evropě jsou nízká úroveň plodnosti a demografické stárnutí obyvatelstva. Podle nejnovější prognózy Evropské Unie² by měla úhrnná plodnost do roku 2060 vzrůst z dnešních 1,5 na 1,7 dítěte na ženu. Celkový počet obyvatel však bude růst pouze zásluhou imigrace. Bez zahrnutí migrace, tedy pouze přirozenou měnou, by se počet Evropanů začal snižovat již v roce 2012 (Demography report 2008, s. 53). Nízká úroveň plodnosti se podílí na dalším zásadním procesu, a to na změně věkové struktury obyvatelstva. Spolu se skutečností, že se do důchodového věku dostávají silné ročníky narozené po 2. světové válce, tvoří nízká úroveň plodnosti hlavní komponentu demografického stárnutí obyvatelstva. Do popředí zájmu evropských politiků se dostávají témata jako podpora rodin, podpora zaměstnanosti žen, snížení genderové nerovnosti, nebo zvýšení ekonomické aktivity obyvatelstva.

Rozhodnutí, zda mít či nemít dítě, je svobodná volba každého člověka. Je dokonce zakotvena v Listině lidských práv jako nezadatelné právo každého jednotlivce. Je však v moci politiků podporovat rodiny a vytvářet pro ně vhodné společenské i finanční prostředí a tím nepřímou zvyšovat úroveň plodnosti. Opatření, která mají podporovat rodiny a porodnost, působí prostřednictvím populačního klimatu. Při přijímání propopulačních opatření a snaze o ovlivnění reprodukčního chování obyvatelstva je proto nutné vycházet z populačního klimatu dané země (Kocourková, 2006, s. 4). Možností jak podporovat rodiny je více – od přímé finanční podpory,

---

² EUROPOP2008

přes sociální benefity až po podporu slučitelnosti zaměstnání a rodičovství. Právě poslední možnost se v poslední době jeví jako nejúčinnější a bude jí věnován hlavní pozornost

4.1 Slučitelnost rodinných a profesních rolí

Cílem těchto prorodinných opatření by měla být pomoc rodinám při vhodném zkombinování pracovní činnosti a péče o malé děti. Přitom je nutné brát zřetel nejen na zájmy rodičů ale především také dětí. Tato problematika se však netýká pouze rodin samotných, ale i státu, zaměstnavatelů a celé společnosti. Všechny tyto subjekty mají zájem (nebo aspoň by měly mít) na kvalitní výchově dětí a zároveň na co nejvyšší ekonomické efektivnosti. Tomu by mohlo napomoci právě vhodné skloubení rodičovských a profesních rolí.

V jednotlivých zemích Evropské unie se názory politiků na přístup k opatřením rodinné politiky různí. Někde jsou přesvědčeni, že pro dítě je nejlepší rodinná péče nejméně do tří let věku nehlédě na ekonomické zájmy státu. Tento přístup je prosazován například v České republice. V některých zemích (např. ve Švédsku) naopak považují za lepší, když dítě navštěvuje zařízení denní péče, kde může rozvíjet své schopnosti a dovednosti v kolektivu (Saxonberg, 2008). Hodnotit dopady zařízení předškolní péče na děti však není předmětem této práce a spíše se zaměřím na zjištění vlivu dostupnosti předškolní péče a celkové slučitelnosti rodinných a pracovních povinností na úroveň plodnosti.

4.1.1 Dostupnost formální péče o předškolní děti

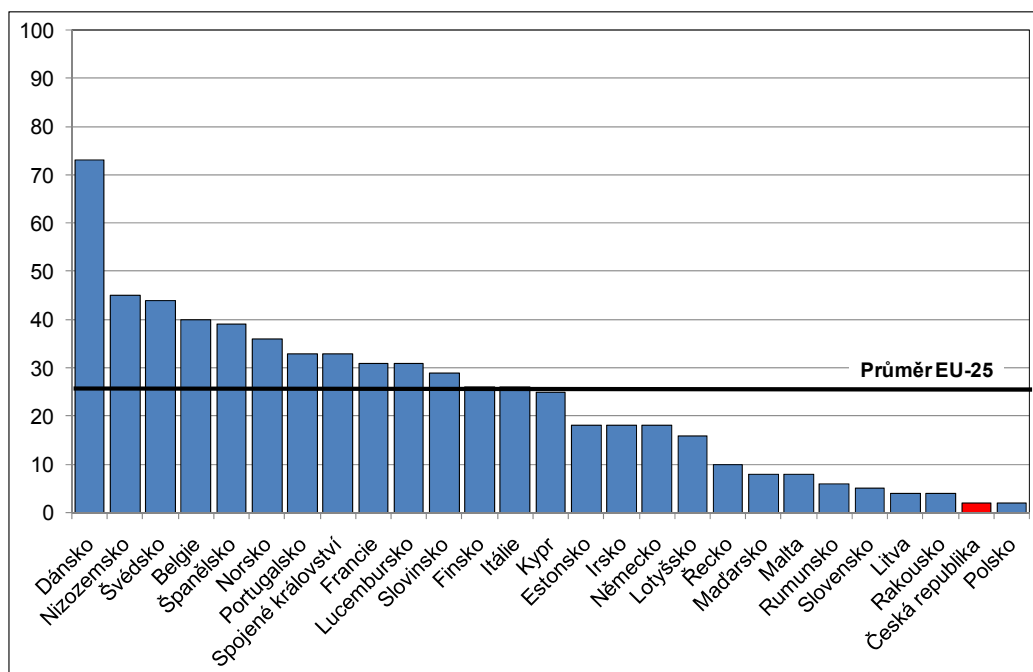
„Nejdůležitější službou pro rodiny je zajištění vysoce kvalitní a cenově dostupné péče o děti.“³ (Demography report 2008, s. 129). Na základě tohoto přesvědčení se členské státy EU v roce 2002 na summitu v Barceloně usnesly, že do roku 2010 splní tyto cíle: veřejné služby péče o předškolní děti mají být přístupné pro 33 % dětí ve věku 0–2 roky a pro 90 % dětí ve věku od tří let do věku povinné školní docházky (Presidency Conclusion, 2002).

Z obrázků 4 a 5 je zřejmé, že v rámci celé Evropské Unie se tato předsevzetí daří plnit poměrně úspěšně, i když vytyčeného cíle se nejspíše nepodaří dosáhnout. Stále přetrvávají hluboké rozdíly mezi jednotlivými státy. V dostupnosti péče o děti do dvou let věku evropský průměr značně převyšuje a také „vylepšuje“ Dánsko, kde více než 70 % dětí může být umístěno v jeslích či jiném veřejném zařízení. Naopak většina středo- a východoevropských zemí zaostává pod průměrem, v čele s Polskem a Českou republikou, kde je veřejná péče dostupná jen pro 2 % dětí mladších tří let. Variační rozpětí je tak plných 70 procentních bodů.

Podobná situace je i u zařízení pro děti od tří let do věku povinné školní docházky. Dostupnost této péče je celkově vyšší, v některých státech dosahuje téměř 100 % (Belgie, Dánsko). Nízké hodnoty opět vykazují státy ve střední a východní Evropě; za všemi zeměmi poměrně velkým rozdílem zaostává Polsko, kde je hodnota necelých 30 %. Mezi prvním a posledním státem je opět rozdíl 70 procentních bodů.

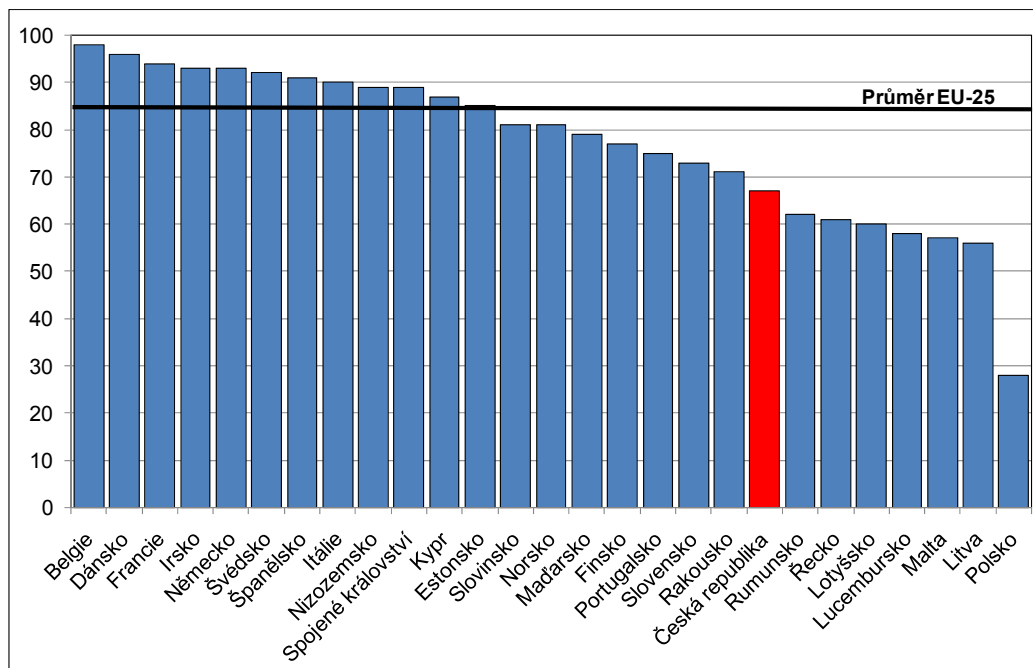
---

³ Překlad autora.

Obr. 4: Dostupnost péče o děti ve věku 0–2 roky v %, 2006

Zdroj: Demography Report 2008, Eurostat

Pozn.: Chybí údaje za Bulharsko a Švýcarsko. Údaje za Rumunsko a Norsko jsou za rok 2007 a pouze provizorní (předběžné) hodnoty. Dostupnost péče určena jako podíl dětí ve věku 0–2 roky navštěvující zařízení péče z celkového počtu dětí ve věku 0–2 roky.

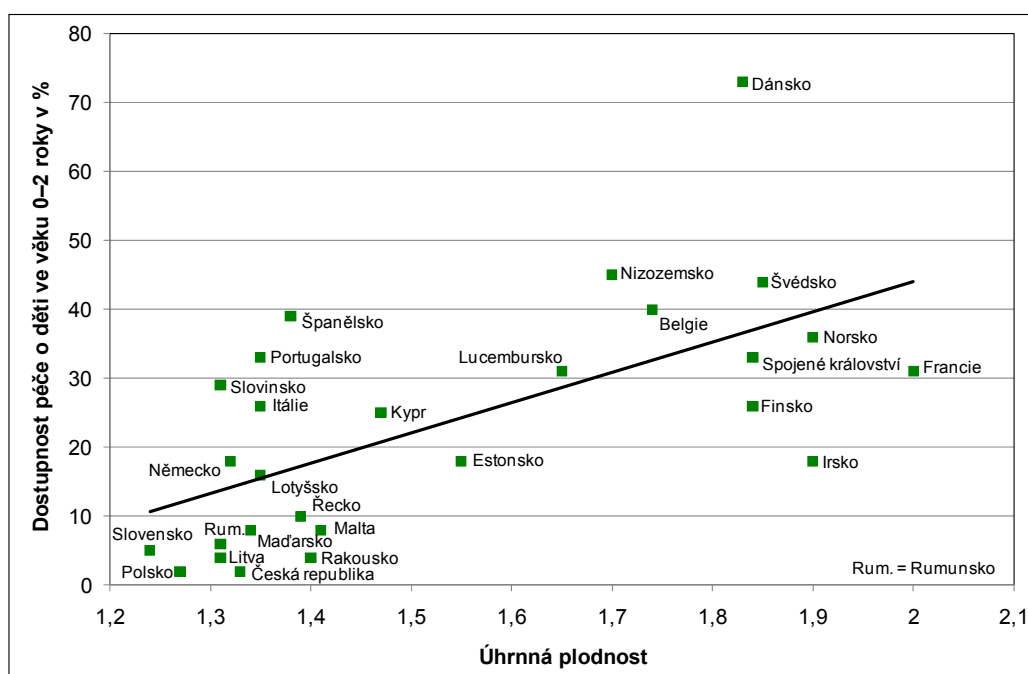
Obr. 5: Dostupnost péče o děti ve věku od 3 let do věku povinné školní docházky v %, 2006

Zdroj: Demography Report 2008, Eurostat

Pozn.: Chybí údaje za Bulharsko a Švýcarsko. Údaje za Rumunsko a Norsko jsou za rok 2007 a pouze provizorní (předběžné) hodnoty. Dostupnost péče určena jako podíl dětí ve věku od 3 let do věku povinné školní docházky navštěvující zařízení péče z celkového počtu dětí ve věku od 3 let do věku povinné školní docházky.

Zkušenosti z některých evropských zemí (např. Švédsko, Norsko, Francie) ukazují, že dostatek kvalitní a finančně dostupné institucionální péče o předškolní děti se pozitivně projevuje na úrovni úhrnné plodnosti. Dokazují to i statistická data. Pearsonův korelační koeficient pro proměnné úhrnná plodnost a dostupnost péče o děti ve věku nula až dva roky vychází 0,634 na 99% hladině spolehlivosti, což značí poměrně silnou pozitivní statistickou závislost (viz tab. 2). Ženy mají v průměru více dětí v těch zemích, kde je zajištěna dostatečná kapacita veřejné péče o děti, která pomůže matkám při návratu do zaměstnání. Naopak ve státech, kde jsou matky nuceny zůstat s dětmi na rodičovské dovolené nejméně do tří let věku dítěte, protože nemají jinou možnost z důvodu nedostatku předškolních zařízení, je nižší úhrnná plodnost a navíc mají matky ztížený návrat do práce.

Obr. 6: Úhrnná plodnost a dostupnost péče o děti ve věku 0–2 roky, 2006

Zdroj: Demography Report 2008, Eurostat

Pozn.: Chybí údaje za Bulharsko a Švýcarsko. Dostupnost péče určena jako podíl dětí ve věku 0–2 roky navštěvující zařízení péče z celkového počtu dětí ve věku 0–2 roky.

Tab. 2: Korelace úhrnné plodnosti a dostupnosti péče o děti ve věku 0–2 roky, 2006 (výstup z SPSS)

		Úhrnná plodnost	Dostupnost péče o děti ve věku 0–2 roky
Úhrnná plodnost	Pearsonův korelační koeficient	1	0,634*
	Signifikance	–	0,000
	Počet pozorování	29	27
Dostupnost péče o děti ve věku 0–2 roky	Pearsonův korelační koeficient	0,634*	1
	Signifikance	0,000	–
	Počet pozorování	27	27

Zdroj: Vlastní výpočet pomocí programu SPSS

Pozn.: * Korelace je signifikantní na 0,01% hladině spolehlivosti.

4.1.2 Dostupnost flexibilních forem práce

S opatřeními na zvýšení dostupnosti kvalitní a cenově dostupné veřejné péče o malé děti je úzce spjata snaha o zvýšení zaměstnanosti žen. Účelem barcelonských opatření na zvýšení dostupnosti zařízení pro předškolní děti bylo také zvýšení zaměstnanosti žen na 60 % (Neyer, 2006, s. 2). Toto opatření je zcela pochopitelné, protože působí ve prospěch ekonomiky státu. Důležité však je vytvořit takové podmínky na pracovním trhu, které by rodičům pečujícím o malé děti návrat do zaměstnání umožnily a usnadnily.

Jak jsem již zmínila v podkapitole 3.3, v 90. letech došlo k tomu, že mezi výší plodnosti a úrovní zaměstnanosti žen je pozitivní korelace. Roste vzdělanostní úroveň žen a stále více žen se chce co nejdříve po narození dítěte vrátit zpět do zaměstnání. Brzké navrácení žen do zaměstnání je pro rodinu výhodné i z finančního hlediska. Důležité je proto vhodné skloubení pracovní činnosti rodičů a péče o malé děti. Aby se mohla matka⁴ dítěte v předškolním věku vrátit do práce, je nutné zajistit kvalitní a finančně dostupnou institucionální péči a zároveň dostatek nabídek flexibilních pracovních příležitostí.⁵

Ve všech evropských zemích zůstávají na rodičovské dovolené s dětmi častěji ženy, což se projevuje v nižší míře zaměstnanosti žen oproti mužům. Rozdíl mezi úrovní zaměstnanosti žen a mužů ve věku od 15 do 64 let věku, kteří mají aspoň jedno dítě do šesti let věku, je znázorněn na obrázku 7. V průměru tento rozdíl činí přes 30 %, hodnoty za jednotlivé země se však od sebe poměrně liší. Největší rozdíly v zaměstnanosti žen a mužů pozorujeme ve státech střední a východní Evropy a také v jihoevropských katolických zemích. Nižší odlišnosti jsou v zemích západní Evropy. Úroveň zaměstnanosti mužů je ve všech zemích vyšší a neexistují příliš velké rozdíly v rámci jednotlivých zemí; v průměru dosahuje necelých 90 %. Míra zaměstnanosti žen

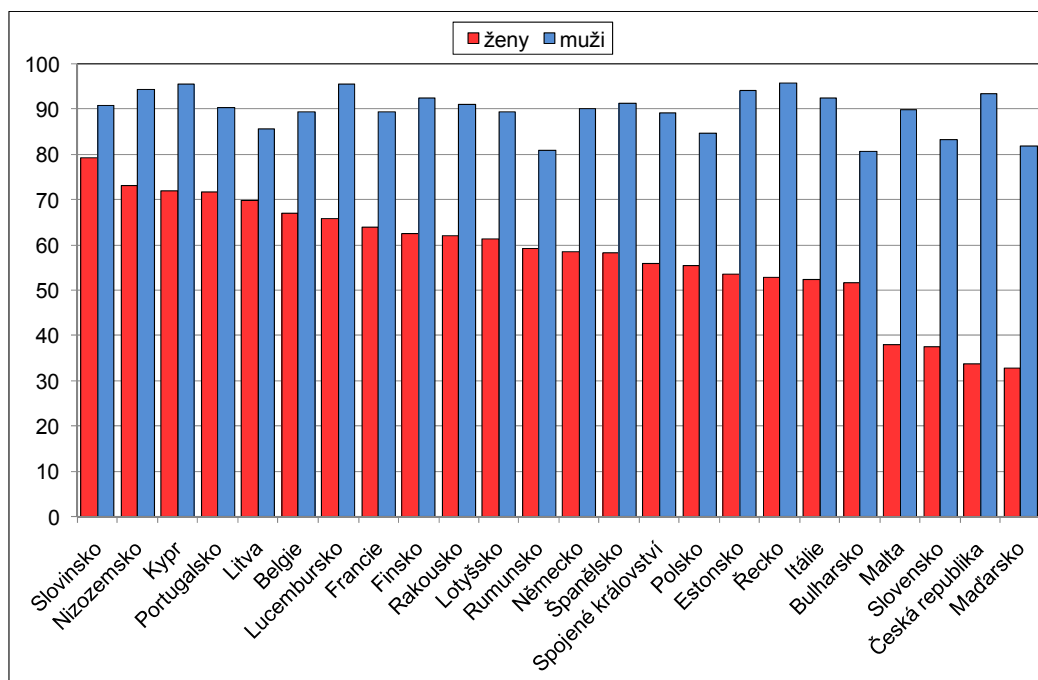
⁴ Stále je to častěji žena, kdo zůstává s dětmi na mateřské a rodičovské dovolené; viz obr. 7.

⁵ Práce na částečný nebo zkrácený úvazek, flexibilní pracovní doba, práce z domova atd.

se pohybuje v širším rozpětí – od necelých 33 % v Maďarsku po téměř 80 % ve Slovinsku. Ženy s předškolními dětmi se častěji vrací na trh práce právě v těch zemích, které vykazují relativně vyšší plodnost.

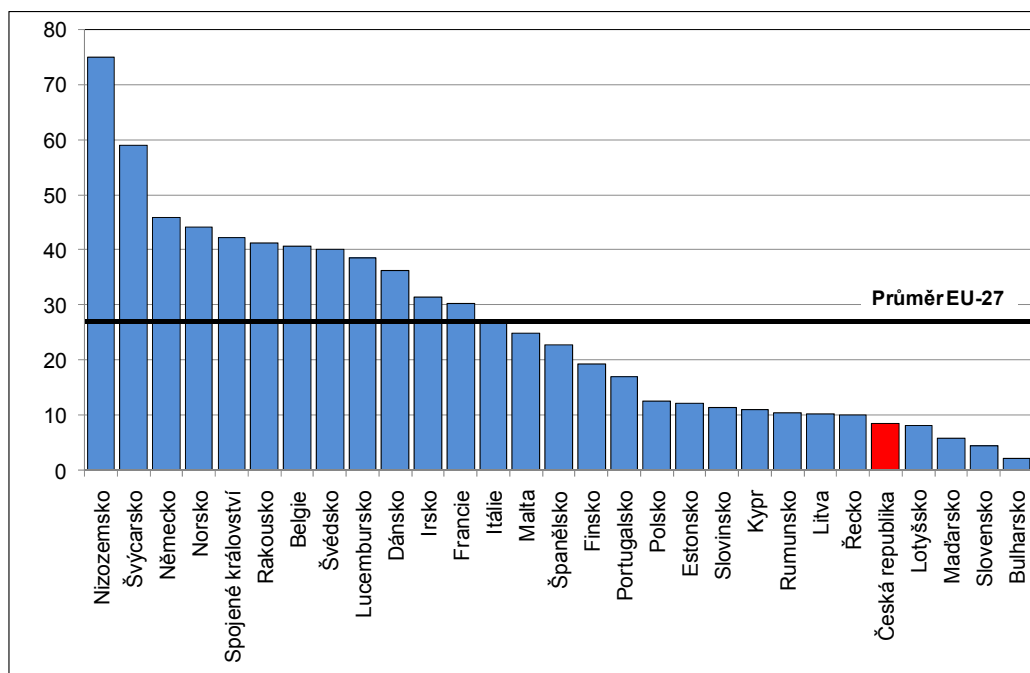
Obr. 7: Úroveň zaměstnanosti žen a mužů ve věku 15–64 let s alespoň jedním dítětem do 6 let věku v %, 2007

Zdroj: Demography report 2008

Pozn.: Chybí údaje za Dánsko, Irsko, Norsko, Švédsko a Švýcarsko. Úroveň zaměstnanosti definována jako podíl zaměstnaných ekonomicky aktivních osob ve věku 15–64 let z celkového počtu ekonomicky aktivních ve věku 15–64.

Všechny ženy však nepracují na plný úvazek; v průměru jedna třetina z nich je zaměstnána formou zkráceného pracovního úvazku. Ve srovnání s muži je tento podíl vysoký. Muži pracující na částečný úvazek tvoří pouze necelých 8 % ze všech zaměstnaných mužů. Nejméně pracovních příležitostí se zkrácenou pracovní dobou vykazují země střední a východní Evropy včetně České republiky. Nejvíce žen (i mužů) pracuje na částečný úvazek v Nizozemsku. Nadprůměrné hodnoty vykazují dále země v západní a severní Evropě.

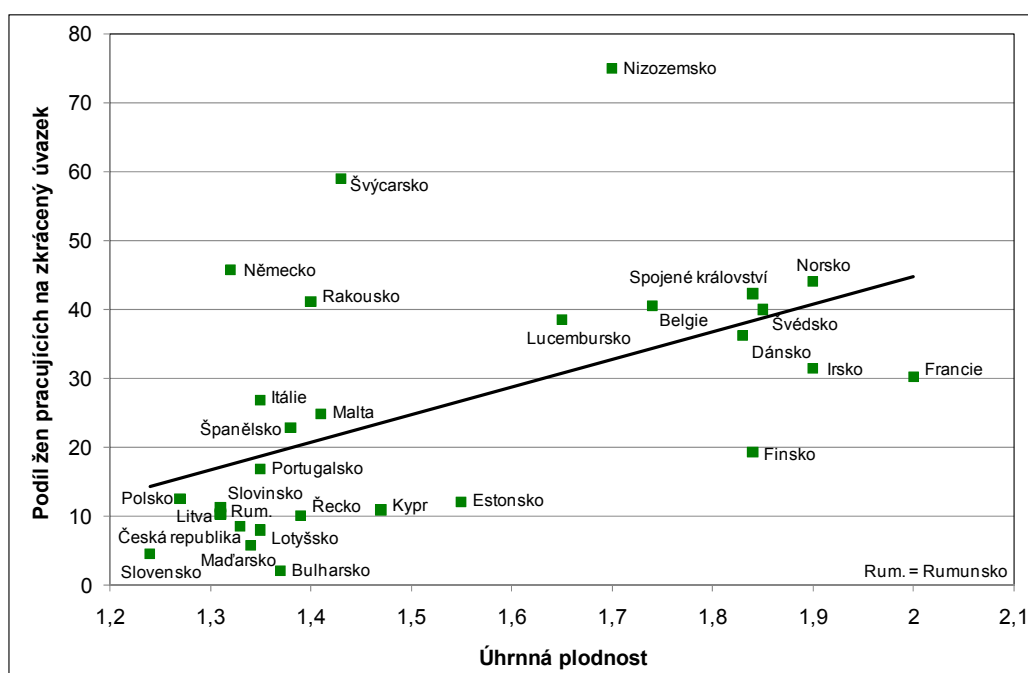
Obr. 8: Podíl žen zaměstnaných na zkrácený pracovní úvazek z celkového počtu zaměstnaných žen v %, 2007

Zdroj: Demography report 2008, Eurostat

Pozn.: Údaj za Irsko je za rok 2004.

Nedostatečná nabídka flexibilních forem práce se negativně projevuje jak na celkové zaměstnanosti žen, tak na jejich zpětném zapojení na trh práce po mateřské a rodičovské dovolené. Z obrázku 9 je patrný vztah mezi úhrnnou plodností a podílem žen zaměstnaných na zkrácený pracovní úvazek. Korelace mezi těmito dvěma proměnnými vychází na 99% hladině spolehlivosti 0,534 (viz tab. 3), z čehož můžeme odvodit, že mezi nimi existuje pozitivní statistická závislost. Čím více žen má možnost pracovat na zkrácený pracovní úvazek, tím vyšší je i jejich porodnost.

Flexibilní formy práce umožňují ženám s předškolními dětmi pracovat a neztratit tak kontakt se svým oborem na dlouhou dobu. Umožňují jim také jednodušší a pozvolný přechod z rodičovské dovolené do zaměstnání. Vhodně zkombinovat péči o dítě a zaměstnání tak vyžaduje dostačující kapacitu v institucích veřejné péče o předškolní děti a zároveň širokou nabídku rodinně přátelských flexibilních forem práce.

Obr. 9: Úhrnná plodnost a podíl žen zaměstnaných na zkrácený pracovní úvazek, 2006

Zdroj: Demography report 2008, Eurostat

Tab. 3: Korelace úhrnné plodnosti a podílu žen zaměstnaných na zkrácený pracovní úvazek, 2006 (výstup z SPSS)

		Úhrnná plodnost	Průměrný věk žen při narození prvního dítěte
Úhrnná plodnost	Pearsonův korelační koeficient	1	0,534*
	Signifikance	—	0,003
	Počet pozorování	29	29
Průměrný věk žen při narození prvního dítěte	Pearsonův korelační koeficient	0,534*	1
	Signifikance	0,003	—
	Počet pozorování	29	29

Zdroj: Vlastní výpočet

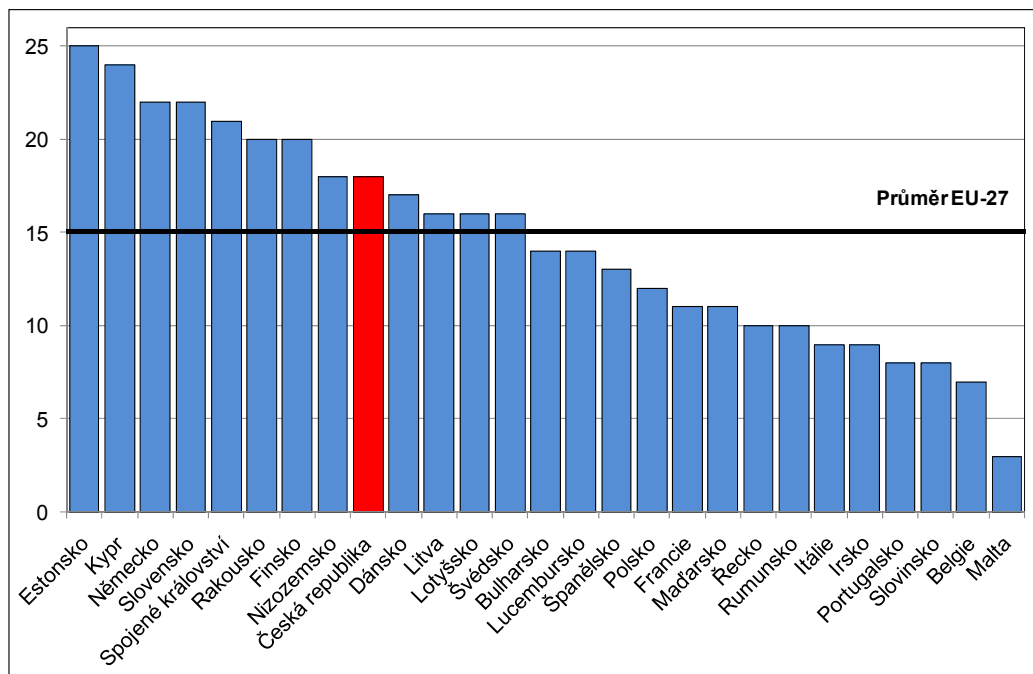
Pozn.: * Korelace je signifikantní na 0,01% hladině spolehlivosti

4.1.3 Genderová rovnost

Třetím předpokladem pro snazší skloubení pracovního a rodinného života je zapojení otců do péče o malé děti. Dříve tradiční model rodiny, kde muž byl živitel rodiny a žena se starala o chod domácnosti a pečovala o děti, je dnes již přežitý. S nástupem emancipace žen se jich většina uplatnila na pracovním trhu a většina rodin se stala dvoupříjmová. Stále však přetrvává rozdíl v platovém ohodnocení žen a mužů (viz obr. 10). Proto je pro rodiny často finančně výhodnější, aby na mateřské a rodičovské dovolené s dítětem zůstala matka a také tomu tak

v praxi je. Zvláště je tomu tak v těch zemích, kde výše rodičovského příspěvku neodráží předchozí výši platu a ten je stanoven na určité fixní hodnotě.

Obr. 10: Rozdíl v průměrném platovém ohodnocení mezi muži a ženami v %, 2006

Zdroj: Demography report 2008

Pozn.: Chybí údaje za Norsko a Švýcarsko. Údaje za Estonsko, Itálii a Nizozemsko jsou za rok 2005. Hodnota rozdílu v platovém ohodnocení je určena jako rozdíl mezi průměrnou hodinovou mzdou mužů a žen, který je vyjádřen jako podíl z průměrného platu mužů. Sledovanou populací jsou placení zaměstnanci ve věku 16–64 let, kteří pracují na úvazek minimálně 15 hodin týdně.

Ve všech zemích EU je stanoveno, že na rodičovskou dovolenou může odejít kterýkoliv z rodičů. Tato možnost však není otci příliš využívána z důvodu uvedeného výše. Některé země motivují otce, aby více participovali na péči o děti, zavedením otcovské dovolené nebo tzv. otcovských kvót. Otcovská dovolená funguje dosud v 15 zemích Evropy (Kocourková, 2008), například ve Švédsku a Francii, a otcové zde mohou využít několik dnů během porodu k péči o dítě a zároveň pomoci matce v prvních dnech života dítěte. Otcovské kvóty jsou zavedeny například ve Švédsku a Norsku a je to pevně stanovené období, na které má nárok každý z rodičů, které nelze převést z jednoho rodiče na druhého a které v případě nevyčerpání propadá, čili se o něj zkracuje celková rodičovská dovolená (Höhne, 2008, s. 115). V péči o dítě se rodiče střídají také na Islandu, kde z devíti měsíců po narození dítěte určených na péči o dítě jsou tři měsíce určeny výhradně pro matku, další tři měsíce výhradně pro otce a zbývající tři měsíce si mohou rodiče mezi sebou rozdělit podle vlastního uvážení (Kocourková, 2008).

4.2 Zhodnocení vlivu rodinných politik v Evropě

Z předchozího textu je patrné, že určitá opatření, která mají podporovat rodiny, jsou účinná a projevují se ve zvýšení úrovně úhrnné plodnosti, respektive v její stabilizaci na relativně vysokých hodnotách. Těmi opatřeními jsou dostatečná kapacita, kvalita a finanční dostupnost institucí péče o děti v předškolním věku, nabídka flexibilních pracovních úvazků a podpora genderové rovnosti. Země, kde je větší dostupnost veřejné péče o předškolní děti, vykazují i vyšší plodnost. Stejně tak nacházíme vztah mezi úrovní plodnosti a zaměstnaností žen – vyšší zaměstnanost žen se pojí s vyšší úrovní plodnosti. Mezi státy, kde je uplatňována tato politika, řadíme severské země (Švédsko, Finsko, Norsko, Dánsko), Francii, Spojené království, Belgie nebo Nizozemsko. Všechny tyto státy mají v současnosti nejvyšší úhrnnou plodnost v Evropě (od 1,7 do 2 živě narozených dětí na jednu ženu).

Poněkud jiná situace je v zemích jižní, střední a východní Evropy. Nedostatečná kapacita služeb péče o předškolní děti, malá nabídka pracovních příležitostí s flexibilní pracovní dobou a přetrvávající generová nerovnost se zde projevuje velmi až extrémně nízkou úrovní plodnosti. Česká republika je jednou z těch zemí, kde nejsou reálné předpoklady pro kombinaci rodinného a pracovního života a ženy tak musí volit mezi kariérou a rodinou.

Na závěr této kapitoly je zařazen pokus o vytvoření typologie evropských zemí podle toho, jak přistupují k opatřením na podporu slučitelnosti rodinných a profesních rolí. Pomocí statistického programu SPSS byla vytvořena shluková analýza, jejímž výstupem je dendrogram (hierarchický strom), znázorňující shluky států Evropy s podobnými charakteristikami (viz obr. 11). Do analýzy byly zahrnuty proměnné popisující dostupnost zařízení péče o předškolní děti, zaměstnanost a genderové rozdíly v platovém ohodnocení.

Hlavní dva shluky (v obrázku ohraničeny červeně) rozdělily státy Evropy na nové a staré členské státy Evropské unie. Noví členové, tedy země střední a východní Evropy, se vyznačují podobným přístupem k rodinné politice. Je pro ně typická nízká dostupnost institucionální péče o předškolní děti, nízká zaměstnanost žen s malými dětmi a malé procento žen zde pracuje na zkrácený pracovní úvazek. Tyto charakteristiky vytváří podmínky pro dlouhou (3–4letou) celodenní mateřskou péči o předškolní děti a naopak neumožňují matkám rychlý návrat do zaměstnání. Ve všech těchto zemích je velmi nízká až extrémně nízká úroveň plodnosti.

Druhý hlavní shluk zahrnuje větší počet zemí a je více diferencován. Mezi staré členské státy Evropské unie se dostaly tři země přistupující v roce 2004, a to Estonsko, Kypr a Slovinsko. Všechny tři země mají v porovnání s ostatními státy střední a východní Evropy vyšší dostupnost péče o předškolní děti a mezi zaměstnaností žen a mužů s dětmi zde existuje nižší rozdíl, což bylo zřejmě příčinou zařazení do tohoto shluku.

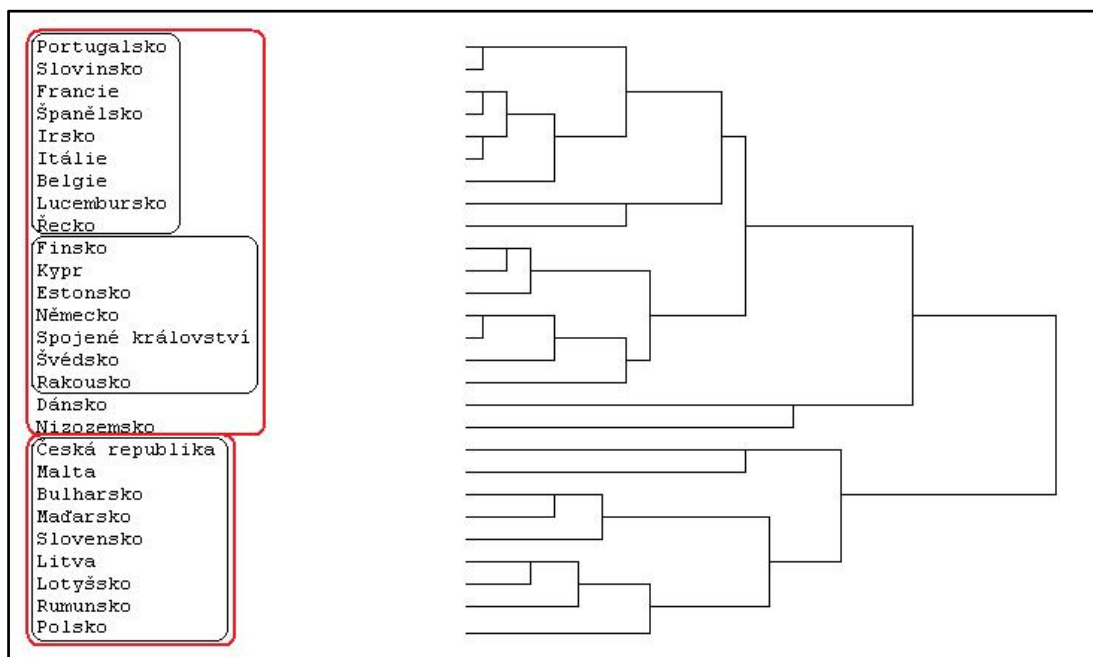
V rámci druhého hlavního shluku můžeme vymezit několik dalších shluků nižší úrovně (v obrázku ohraničeny černě). První skupinu tvoří státy jižní Evropy a dále Francie, Irsko, Belgie, Slovinsko a Lucembursko. Tyto země se vyznačují především poměrně vysokou dostupností péče o předškolní děti (kromě Řecka) a malým rozdílem v platovém ohodnocení

mužů a žen. V státech jižní Evropy je však nižší zaměstnanost žen s dětmi do šesti let než v ostatních státech tohoto shluku. Tato skutečnost zřejmě utváří v jihoevropských zemích nutnost volby mezi rodinou a zaměstnáním, což se může odrážet v nízké úrovni plodnosti v těchto zemích. Francie, Belgie, Irsko a Lucembursko naopak patří v rámci Evropy k zemím s vysokou úhrnnou plodností.

Další shluk zahrnuje dvě severské země (Finsko a Švédsko), Spojené království, Německo, Rakousko, Kypr a Estonsko. Vykazuje podobné charakteristiky jako země předchozího shluku. Ve všech státech je však velmi vysoký rozdíl v platovém ohodnocení mezi muži a ženami a ve většině zemí je také vysoký podíl žen pracujících na zkrácený úvazek. Tato skupina sdružuje státy s poměrně různorodými charakteristikami a zejména s odlišnými přístupy k sociální a rodinné politice (viz rozdělení podle Esping-Andersena). Zajímavé je například zařazení Německa a Švédska do stejného shluku. Dalo by se předpokládat, že tyto dvě země budou vykazovat rozdílné charakteristiky a tudíž nebudou ve stejném shluku. Dříve by tomu tak pravděpodobně bylo, avšak Německo nedávno zavedlo opatření, která jsou zaměřena na slučitelnost práce a péče. Stejně tak fungují tato opatření ve Švédsku, kde však byla zavedena značně dříve a sociální systém, který klade důraz na kombinaci rodinných a profesních rolí je ve Švédsku tradiční.

Z klasifikace se výrazně vydělují dvě země – Dánsko a Nizozemsko. U Dánska je tato výjimečnost zřejmě způsobena velmi vysokým procentem dostupnosti péče o předškolní děti (a to zejména pro děti do tří let věku). V Nizozemsku je také nadprůměrná dostupnost těchto zařízení; čím se však liší výrazněji, jsou charakteristiky zaměstnanosti. Nizozemsko je zemí, kde je vysoká zaměstnanost žen s předškolními dětmi, ale především je zde nejvyšší zastoupení žen pracujících na zkrácený pracovní úvazek.

Obr. 11: Typologie zemí Evropy podle přístupu ke slučitelnosti rodinných a profesních rolí vytvořená pomocí shlukové analýzy

Zdroj: Vlastní analýza v programu SPSS

Pozn.: Použité proměnné pro shlukovou analýzu: dostupnost péče o děti věku 0–2 roky, dostupnost péče o děti ve věku od 3 let do věku povinné školní docházky, podíl žen zaměstnaných na zkrácený pracovní úvazek z celkového počtu zaměstnaných žen, úroveň zaměstnanosti žen ve věku 15–64 let s alespoň jedním dítětem do 6 let věku, úroveň zaměstnanosti mužů ve věku 15–64 let s alespoň jedním dítětem do 6 let věku a rozdíl v průměrném platovém ohodnocení mezi muži a ženami.

Chybějící hodnoty (maximálně dvě) za Bulharsko, Dánsko, Irsko a Švédsko nahrazeny průměrnou hodnotou daného ukazatele za ostatní země. Do shlukové analýzy nezahrnuto Norsko a Švýcarsko kvůli více chybějícím údajům.

Použitá metoda: Měření podobnosti pomocí Euklidovské vzdálenosti. Data standardizována pomocí z-skóru.

Při porovnání s typologiemi uvedenými na začátku této kapitoly se potvrdilo zejména přetrvávající rozdělení Evropy na východní (nové členské státy EU) a západní (původní členské státy EU). Vytvořené shluky států s podobnými charakteristikami do jisté míry odráží i původní rozdělení podle Esping-Andersena. Některé země však svým zařazením do určitého shluku této teorii příliš neodpovídají (např. Německo). Je nutno mnou vytvořenou typologií brát spíše jako ilustrativní rozdělení evropských zemí do skupin podle podobnosti či odlišnosti daných proměnných vztahujících se pouze k současnému období bez ohledu na dobu jejich vlivu.

5 Plodnost v České republice po roce 1950

Úroveň plodnosti v České republice prošla od konce 2. světové války do současnosti vývojem, který byl ovlivněn řadou faktorů a často se také odvíjel od politického vývoje. Po 2. světové válce se Česká republika odlišovala od většiny států Evropy, kde probíhal poválečný boom, a vykazovala nižší úroveň plodnosti. Česká republika se geopoliticky řadila k zemím východního bloku a od 60. let vykazovala podobné demografické charakteristiky jako ostatní země východní a střední Evropy.⁶ Na rozdíl od států v západní, severní a jižní Evropě se zde poměrně dlouho udržovala vysoká úroveň plodnosti, kterou však po rozpadu Sovětského bloku vystřídal prudký pokles celkového počtu narozených dětí i úhrnné plodnosti.

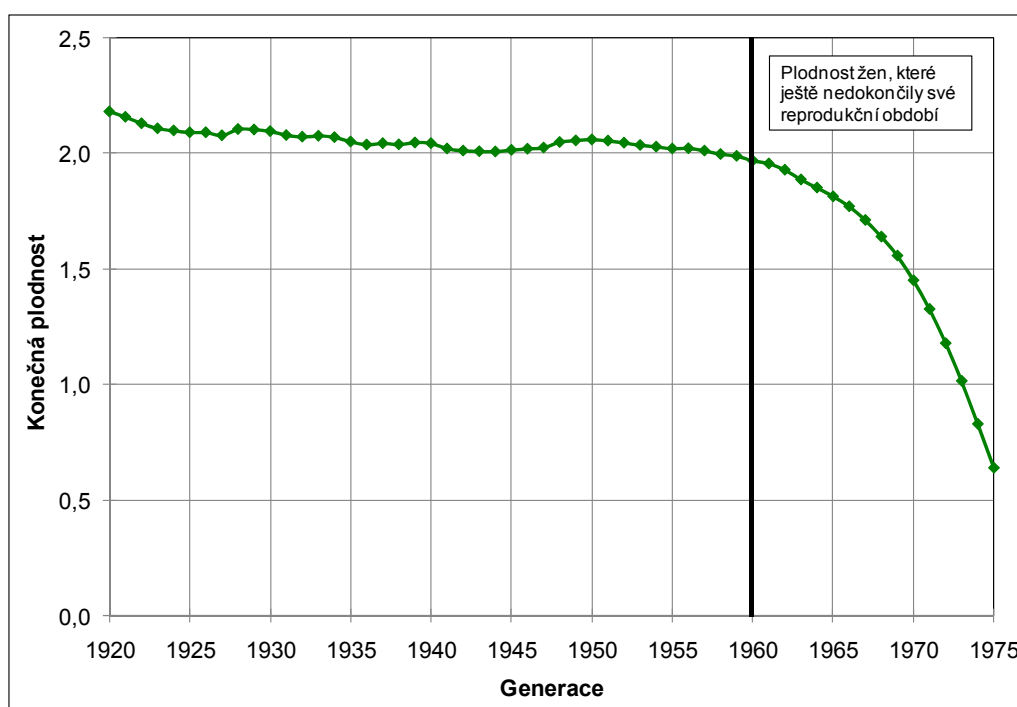
5.1 Vývoj úhrnné a konečné plodnosti

Vývoj úhrnné a konečné plodnosti v České republice je zaznačen na obrázcích 12 a 13. Konečná plodnost byla poměrně stabilizována až po generaci žen, které se narodily do konce 50. let a udržovala se nad úrovní dvou dětí na jednu ženu. Generace žen narozené po roce 1960 ještě nedokončily své reprodukční období, ale předpokládá se, že zůstanou u nižších hodnot než ženy narozené dříve. Je tedy nepravděpodobné, že by dosáhly hodnoty v průměru dvě živě narozené děti na jednu ženu, což způsobí, že se nezajistí přirozená obnova populace (Fialová, 2007).

---

⁶ Co se týče úrovně plodnosti, tak i v současnosti řadíme Českou republiku spíše k východoevropským zemím, které vykazují nízkou úroveň plodnosti a zároveň poměrně nízký věk matek při porodu.

Obr. 12: Vývoj konečné plodnosti, ČR, generace žen narozených 1920–1975

Zdroj: Rychtaříková, 2003

Transversální ukazatel úhrnná plodnost vykazuje větší výkyvy a je citlivější na různá rodinná opatření a celkové populační klima ve společnosti. V České republice úroveň plodnosti dosáhla svých maxim již v průběhu 2. světové války a těsně po ní, kdy v letech 1946 a 1947 překročila úhrnná plodnost hodnotu 3 dětí na jednu ženu. Celkový počet narozených dětí i intenzita plodnosti se zvyšovala od začátku války a naopak po válce začala zvolna klesat. Obrana proti nasazení na nucené práce byla hlavním důvodem, proč se u nás rodilo v průběhu války tolik dětí. Je to i příčinou, proč byl v České republice poněkud odlišný vývoj než v jiných evropských zemích, kde nárůst počtu narozených dětí i úrovně plodnosti nastal až v poválečných letech.

V České republice po válce poklesla úroveň plodnosti a zařadila se tak mezi země s nejnižší plodností v Evropě. V roce 1960 to znamenalo úroveň plodnosti na hranici prosté reprodukce 2,11, zatímco evropský průměr se pohyboval nad počtem 2,6 dětí na jednu ženu. Snižování úrovně plodnosti ovlivnila nepříznivá socioekonomická situace tehdejšího Československa a také vysoká ekonomická aktivita žen spojená s nedostatečnou dostupností předškolních zařízení. Dalším faktorem klesání úhrnné plodnosti bylo přijetí Zákona o umělém přerušení těhotenství, který platil od 1. 1. 1958 a který legalizoval umělé přerušení těhotenství z jiných než zdravotních důvodů.⁷ Ke snižování úhrnné plodnosti docházelo v České republice až do roku 1969, výjimku tvoří období let 1963 a 1964, kdy došlo ke zpřísnění zákona o umělém přerušení těhotenství, v jehož důsledku poklesla úroveň umělé potratovosti a naopak se dočasně zvýšila úroveň plodnosti. Dalším důvodem pro dočasné zvýšení porodnosti byla

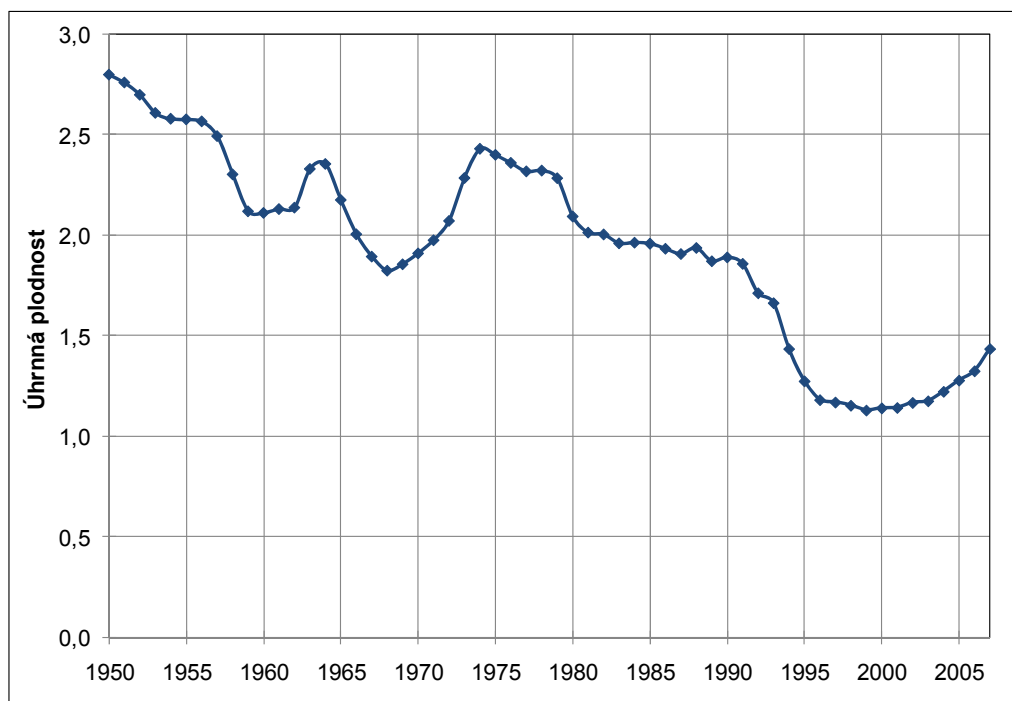
⁷ Zákon č. 68/1957 Sb.

přislíbená prorodinná opatření, která však nebyla realizována. Proto také po roce 1965 klesla úhrnná plodnost pod hranici prosté reprodukce až k hodnotě 1,8 v roce 1968.

V 70. letech se úroveň plodnosti zvýšila a udržovala se v evropském kontextu na poměrně vysoké úrovni. Tento vývoj ovlivnilo zavedení propopulačních opatření. Na začátku 70. let se také rodily děti, které byly kompenzací za předcházející nízkou úroveň plodnosti. Až do začátku 80. let se úhrnná plodnost držela nad hranicí dvou dětí na jednu ženu, v 80. letech klesla mírně pod tuto úroveň a na této poměrně vysoké hodnotě setrvala až do roku 1992.

Poslední desetiletí 20. století bylo v České republice ve znamení razantního poklesu úrovně plodnosti a také celkového počtu živě narozených dětí. V roce 1999 klesla úhrnná plodnost na historicky nejnižší hodnotu 1,13 a zároveň se narodilo nejméně dětí (89 471). Extrémně nízká úroveň plodnosti (úhrnná plodnost pod hodnotou 1,3) se v České republice udržovala od roku 1995 do roku 2005. Faktorů, které vedly k tomuto stavu, je mnoho: od sociokulturních změn v transformující se české společnosti, které ovlivnily proměnu životních hodnot mladých lidí, až po neuspokojivou státní rodinnou politiku (Pikálková, 2003). Tento nepříznivý vývoj byl přerušen na přelomu tisíciletí, od kdy dochází k mírnému nárůstu jak absolutního počtu živě narozených dětí, tak i úrovně plodnosti. Nejnovější údaj Českého statistického úřadu ukazuje, že v roce 2008 se úroveň plodnosti zvýšila na 1,5 dítěte na jednu ženu a narodilo se 119,6 tisíce dětí.⁸

Obr. 13: Vývoj úhrnné plodnosti, ČR, 1950–2007

Zdroj: ČSÚ

⁸ Zdroj dat v této podkapitole: Český statistický úřad

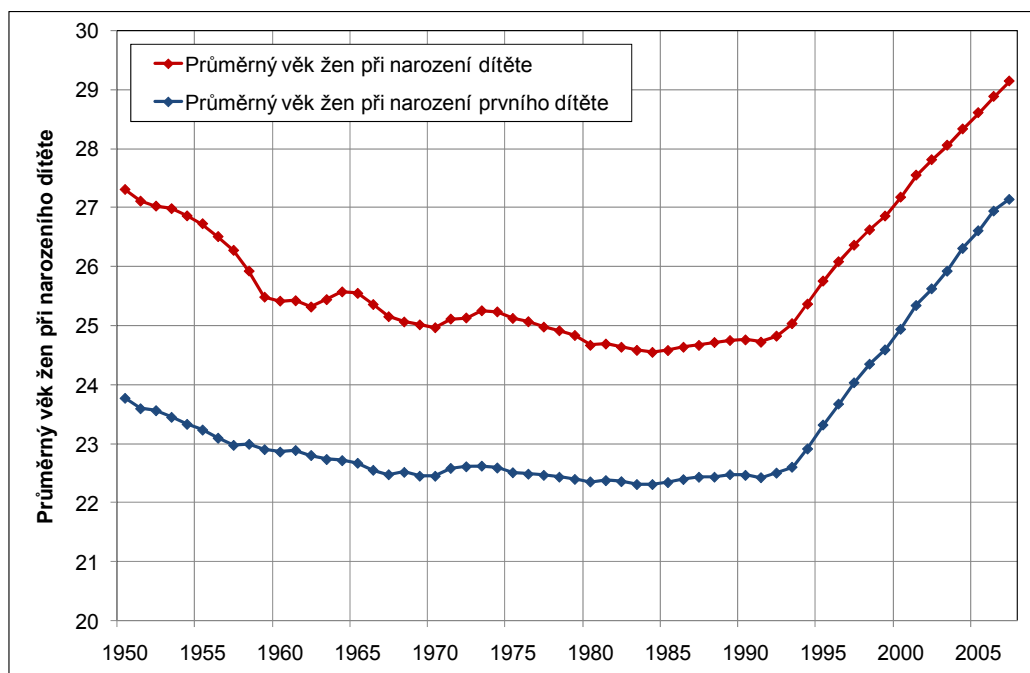
5.2 Změna časování rození dětí

Na výrazném poklesu úhrnné plodnosti v České republice v 90. letech 20. století se nemalou měrou podílel zvyšující se průměrný věk matek při narození dítěte. Trend odkládání porodů do vyššího věku se projevil již dříve ve všech zemích Evropy a do středo- a východoevropských zemí přišel po pádu železné opony. V České republice se po změně politického a ekonomického systému začalo měnit i demografické chování obyvatelstva a došlo ke snížení intenzity sňatečnosti i porodnosti a naopak se začal zvyšovat průměrný věk žen při narození dítěte. Přibližně od poloviny 90. let mladí lidé stále častěji odkládají vstup do manželství i založení rodiny do vyššího věku a také se snížila intenzita těchto procesů oproti předchozímu období. Souvisí to s novými možnostmi, které se nabízejí v oblasti vzdělání a kariéry, zvýšenou finanční náročností bydlení a také změnou životního stylu, kdy vznikají nové způsoby partnerského života, jako jsou nesezdaná soužití, případně život bez partnera.

Současná hodnota ukazatele průměrného věku žen při narození prvního dítěte je více než dvacet sedm let (viz obr. 14). V socialistickém období ženy své první děti rodily přibližně v 22,5 letech a tato hodnota byla poměrně stabilní od 60. let až do začátku 90. let. Od poloviny 90. let české ženy rození svých dětí stále více odkládají a zaznamenáváme lineární nárůst hodnoty ukazatele průměrného věku žen při prvním porodu.

V současné době se děti rodí ženám starším o více jak čtyři roky, než tomu bylo před dvaceti lety. Po celé komunistické období je patrný trend snižování průměrného věku žen při narození dítěte s výjimkami v letech 1963–1965 a 1971–1973, kdy došlo pouze k velmi mírným zvýšením. Ženy v té době měly své děti v průměru okolo dvacátého pátého roku věku. Ovšem od roku 1993 dochází k razantnímu nárůstu průměrného věku při narození dítěte a v současnosti tento ukazatel dosahuje hodnoty přes dvacet devět roků.

Obr. 14: Vývoj průměrného věku žen při narození dítěte a při narození prvního dítěte, ČR, 1950–2007

Zdroj: ČSÚ

6 Rodinná politika v České republice

V následující kapitole budou shrnuty procesy, které ovlivňují a souvisejí s velmi nízkou plodností, se kterou se potýká Česká republika od 90. let 20. století. Zaměřím na opatření, která byla v minulosti uplatňována s cílem ovlivnit úroveň plodnosti, a zejména na možnosti rodinné politiky v současnosti. Tato problematika je v současné době velmi aktuální a diskutovaná mezi odborníky a politiky a měla by být zájmem celé společnosti. Ráda bych zde konfrontovala snahy a názory českých politiků, kteří vytvářejí zákony na podporu rodin, s názory odborníků a zkušenostmi z jiných evropských zemí. Nejprve krátce shrnu opatření rodinné politiky od poloviny 20. století a poté se zaměřím na období posledních dvou desetiletí a zejména na současný stav.

6.1 Rodinná politika v socialistickém období (1948–1989)

Politický systém, který byl nastolen v tehdejší Československu po 2. světové válce měl značný vliv na reprodukční chování obyvatelstva. Komunistický režim měl ideu být propopulačním režimem, který kladl důraz na vysokou plodnost žen, a jeho snahou bylo vytvořit příznivé prostředí pro rodiny. S tímto cílem však byla v rozporu některá jiná opatření socialistické politiky, jako byla plná zaměstnanost žen při nedostatečně rozvinutých službách, síti předškolních a mimoškolních zařízení a nedostatečně rozvinutém trhu běžného sortimentu a to jak potravin, tak spotřebního zboží.

Po roce 1948, kdy moc převzala komunistická strana, nastaly mnohé změny, které ovlivnily chování rodin. Ve chvíli, kdy všechny ženy bez ohledu na rodinný stav, věk nebo počet dětí musely nastoupit do práce, byla potlačena jejich dříve primární role matky. V rané fázi budování socialistického státu se dokonce přemýšlelo, zda má rodina jako instituce smysl a zda by se výchova dětí neměla téměř výhradně přenechat státním institucím. Uvažovalo se o zřízení celotýdenních jeslí, kde by děti trávily veškerý čas, zatímco rodiče by chodili do zaměstnání. K takto razantnímu kroku se nakonec nepřistoupilo. Bylo však nutné poskytnout pracujícím matkám pomoc s péčí o děti a proto byla vybudována široká síť zařízení pro předškolní děti – tzn. jeslí a mateřských škol.

V rozporu s podporou tradiční rodiny bylo také zavedení Zákona o umělém přerušení těhotenství, který u nás povoloval umělé potraty stejně jako v ostatních socialistických zemích poměrně brzy a to od roku 1958.⁹ Projevilo se to na dočasném snížení úrovně plodnosti.

---

⁹ Zákon č. 68/1957 Sb.

Nepříznivé podmínky pro rodiny (potíže s dostupností bydlení, vysoká ekonomická aktivita žen, zpočátku nedostupná péče o předškolní děti, špatná možnost skloubení zaměstnání a péče o děti) přispívaly k narůstání úrovně rozvodovosti v České republice v komunistickém období. Úroveň rozvodovosti v tomto období byla v porovnání s ostatními státy v Evropě na relativně vysoké úrovni. Život rodinám ztěžovala nevyhovující bytová situace, kdy samostatné bydlení pro mladé rodiny bylo často nedostupné, a dále nedostatečný rozvoj služeb a špatně zásobený trh.

Výrazně propopulační opatření se začala uplatňovat na začátku 70. let. Jejich cílem bylo zvýšení úrovně plodnosti, která koncem 60. let klesla pod hodnotu dvou dětí na jednu ženu. Prostředků, kterými se stát snažil podporovat rodiny, bylo několik: od zavedení novomanželských půjček, přes prodloužení mateřské dovolené, zvýšení výstavby nových bytů až po dotované ceny potravin a dětského zboží. Tato opatření měla účinek a projevila se v nárůstu úhrnné plodnosti. Dodnes se však liší názory odborníků na úspěšnost této propopulační politiky, protože jednak velmi zatížila státní rozpočet a za druhé její vliv na úroveň plodnosti byl pouze krátkodobý a není možné zjistit, jak by se vyvíjela úroveň plodnosti, kdyby nebyla uplatňována žádná opatření. Dle Koubka (1990) opatření přispěla k realizaci plánů rodin, týkajících se porodů dětí druhého a vyššího pořadí a bez nich by se určitá část těchto dětí pravděpodobně nenarodila. Při sledování vývoje konečné plodnosti českých žen je vidět mírný nárůst tohoto ukazatele pro generace žen narozené v na konci 40. a na začátku 50. let (viz obr. 12), které byly v 70. letech ve věku nejvyšší plodnosti, což také ukazuje na úspěšnost propopulačních opatření.

6.2 Rodinná politika po roce 1989

Stejně jako v předchozím období, tak i po roce 1989 byla rodinná politika ovlivněna politickou situací. Po změně politického režimu se do čela zájmu politiků i veřejnosti dostaly jiné záležitosti jako např. ekonomická transformace, a rodinné politice a zejména podpoře rodin se nevěnovalo příliš pozornosti. Hluboký pokles úrovně plodnosti v 90. letech však vládní představitelé přiměl ke zvýšené iniciativě a problematika rodinné politiky se v posledním desetiletí dostala do centra zájmu.

Podporu rodin a tvorbu koncepce rodinné politiky v České republice zajišťuje Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV). Problematikou rodin se zabývá také Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT) a Ministerstvo zdravotnictví (MZ), pod které spadá péče o děti předškolního věku do tří let věku (MZ), respektive od tří let věku do začátku povinné školní docházky (MŠMT). Současná rodinná politika vytvořená MPSV zahrnuje 3 hlavní oblasti, ve kterých se poskytuje rodinám pomoc (Národní zpráva o rodině, 2004, MPSV):

1. Finanční podpora rodiny

„Jednou z důležitých forem podpory rodiny, která je nedílnou součástí všech teoretických koncepcí, je finanční podpora. Nejčastěji je v moderním pojetí chápána jako kompenzace

nákladů života v rodině či jako „ocenění“ výkonu rodinných funkcí.“ (Národní zpráva o rodině, 2004, s. 112). Finanční podpora zahrnuje přímé prostředky, kterými jsou například porodné, rodičovský příspěvek, přídavek na dítě nebo sociální příplatek. Druhou možností je nepřímá finanční podpora, tzn. daňová opatření na podporu rodin a také různé formy podpory rodiny finančního charakteru ve veřejném sektoru jako jsou slevy v dopravě, kultuře atd.

2. Sociální služby pro rodiny

Sociální služby pomáhají lidem v tíživé sociální situaci a jsou v poslední době zaměřeny na pomoc přímo rodinám. Rodiny mohou využívat 3 základní typy sociálních služeb. Je to sociální poradenství, kam spadá například manželské a rodinné poradenství, za druhé jsou to služby sociální péče (osobní asistence, centra denních služeb, pečovatelská služba) a nakonec služby sociální prevence, které zajišťují ranou péči, azylové domy nebo telefonickou krizovou pomoc.

3. Rodina a zaměstnání

Cílem této skupiny opatření je vytvořit rodinám vhodné podmínky pro kombinaci rodinných a profesních rolí. Za prvé jsou to opatření, která zvýhodňují a chrání rodiče v pracovně-právních vztazích. Patří sem mateřská a rodičovská dovolená, pracovní volno z důvodu péče o dítě, úprava pracovní doby, flexibilní pracovní doba a jiné. Druhým důležitým opatřením je zajištění služeb péče o děti, které se dělí na zařízení pro děti do tří let věku, pro děti od tří let do věku povinné školní docházky a pro mladší školní děti. Pro nejmenší děti zajišťují péči zdravotnická zařízení typu jesle, které však mají v České republice v současné době velmi nedostačující kapacitu. Péči o děti staršího předškolního věku poskytují mateřské školy, které navštěvuje i značné procento dětí ve věku 2 let. Děti školního věku mohou navštěvovat různá zařízení, jako jsou školní družiny a kluby.

Současná rodinná politika v České republice je zaměřena na podporu rodinné (mateřské) péče o děti do tří nebo až čtyř let věku. V tomto ohledu se odlišuje od většinové tendence v státech Evropské unie. Nový systém tržní ekonomiky, který zde začal fungovat po roce 1989, nabízí ženám stejné možnosti uplatnění jako mužům a v případě, kdy ženy mají dítě, jsou na trhu práce znevýhodňovány, dochází k odkládání rodičovství a snižování úrovně plodnosti. Podle Haškové (2008, s. 67–68) má v České republice mateřství negativní vliv na účast žen na trhu práce a to zejména kvůli konceptu české rodinné politiky, která je zaměřena na prodlužování rodičovské dovolené a podporu celodenní péče matek o předškolní děti. „Tato politika tedy i přes vládní deklarace vůle ke zvyšování plodnosti vede spíše ke zvyšování konfliktu mezi pracovním a rodinným životem žen, a tak i k udržování velmi nízké míry plodnosti v České republice.“ (Hašková 2008, s. 68). Pro české ženy-matky je tedy těžké skloubit péči o dítě se zaměstnáním, což se pokusím doložit v následující podkapitole.

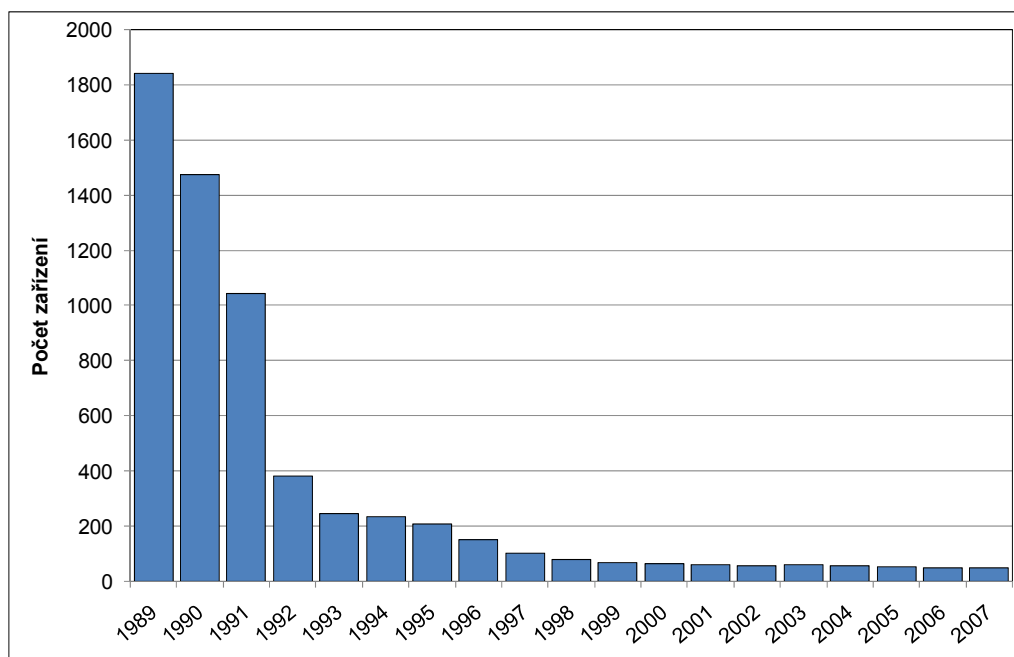
6.3 (Ne)slučitelnost rodinných a profesních rolí

Rodinná politika v České republice se značně odlišuje od tendencí v Evropské unii. Jak podotýkají Křížková a Vohlídalová (2008, s. 86–87), Česká republika se od 90. let 20. století zaměřila na familisticky orientovanou rodinnou politiku, kdy dochází ke konfliktu mezi rodinným a pracovním životem, zatímco Evropská unie zavádí opatření směřující k evropským direktivám týkajícím se kombinace rodiny a zaměstnání a genderové rovnosti. Současná rodinná politika vedená MPSV není příliš příznivá v možnostech skloubení rodičovství a zaměstnání a stejně tak není úspěšná v ovlivňování úrovně plodnosti. Následující faktory nutí české ženy volit mezi dítětem a kariérou.

6.3.1 Nedostatečná kapacita zdravotnických zařízení typu jesle

Jako první překážku v možnostech skloubit práci a péči o dítě lze uvést nedostupnost institucionální péče pro děti do 3 let věku. Jesle fungují v České republice od 60. let jako instituce předškolní péče o nejmladší děti a jejich počet se v 80. letech pohyboval okolo 2 tisíc zařízení. Po roce 1989 přestaly být jesle součástí systému státem podporovaných předškolních zařízení a jejich počet se značně zredukoval a zároveň došlo ke zvýšení poplatků za jejich služby (Hašková, 2008, s. 54). Od konce 80. let došlo k výraznému poklesu počtu jeslí na pouhých 49 v roce 2007 (viz obr. 15). Současná kapacita jeslí poskytuje možnost navštěvovat tato zařízení jen pro asi 2 % dětí mladších tří let. Poptávka rodičů je ale značně vyšší a je částečně kompenzována umístěním dětí do mateřských škol. Školky navštěvuje přibližně 25 % dvouletých dětí (MPSV). Kapacita mateřských škol však také již není dostačující a dochází k narůstání počtu nepřijatých dětí. Vzhledem k současnému mírně se zvyšujícímu počtu živě narozených dětí a stále klesajícímu počtu mateřských škol lze očekávat, že podíl dětí, které budou moci být umístěny v těchto zařízeních, se bude snižovat.

Obr. 15: Vývoj počtu jeslí, ČR, 1989–2007

Zdroj: ÚZIS

Zdravotnická zařízení typu jesle jsou v České republice poměrně nerovnoměrně rozmístěna a najdeme je většinou jen ve velkých městech. Celkem bylo v roce 2007 v České republice 49 jeslí a bylo možno v nich umístit 1 587 dětí (viz tab. 5). Největší počet jeslí se nachází v Ústeckém kraji, kapacitně je však nejvíce míst v jeslích v hlavním městě Praze. Relativně vysoký počet jeslí a míst v nich je dále ve Zlínském a Královéhradeckém kraji. Naopak v Karlovarském kraji se nenacházejí žádné jesle a v Pardubickém a Libereckém kraji jsou jen jedny, přičemž v Pardubickém kraji je kapacita pouze pro 18 dětí. Všechny jesle se nachází ve větších městech, proto je pro obyvatele z menších měst a z vesnic těžké tato zařízení využívat. Ovšem ani bydlení ve velkém městě nezaručuje možnost využívat jesle; např. podle Registru zdravotnických zařízení ÚZIS nejsou v současnosti žádné jesle ve třetím největším městě České republiky v Ostravě.

Tab. 4: Počet jeslí a počet míst v jeslích v krajích ČR, 2007

Kraj	Počet zařízení	Počet míst
Hlavní město Praha	8	345
Středočeský kraj	4	91
Jihočeský kraj	2	105
Plzeňský kraj	4	73
Karlovarský kraj	0	0
Ústecký kraj	9	250
Liberecký kraj	1	50
Královéhradecký kraj	3	148
Pardubický kraj	1	18
Vysočina	2	55
Jihomoravský kraj	3	110
Olomoucký kraj	3	100
Zlínský kraj	7	182
Moravskoslezský kraj	2	60
Česká republika	49	1587

Zdroj: Sít' zdravotnických zařízení 2007, ÚZIS

Jesle navštěvuje v současné době 0,5 % dětí ve věku do tří let; přičteme-li však i děti mladší tří let navštěvující mateřské školy, využívá zařízení veřejné péče téměř 9 % takto starých dětí (Kuchařová, Svobodová, 2006, s. 10). Zřizování jeslí je v kompetencích obcí, stát se na jejich financování vůbec nepodílí. Jesle spadají pod působnost Ministerstva zdravotnictví a jsou tedy chápány jako zdravotnická zařízení, přestože se starají o zdravé děti a jejich hlavní činností je děti vychovávat a vzdělávat. To je dokladem vyloučení jeslí ze systému předškolních zařízení, tudíž se na ně nevztahuje žádná státní podpora. V minulosti se uvažovalo o přenesení kompetence z Ministerstva zdravotnictví na Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, nebylo však uskutečněno.

V České republice je dlouhodobá zkušenost s tímto typem zařízení a současné jesle nemůžeme srovnávat jeslemi z 60. a 70. let, které řada lidí pamatuje. Zkušenost ze zahraničí naznačuje, že jesle jsou oblíbené, „především protože jsou institucionalizované, tedy snadno kontrolovatelné, a díky tomu s potenciálem neustálého zkvalitňování péče“ (Wichterlová, 2007, s. 3). U nás jsou i přesto nadále rušeny a vypadá to, že stát proti tomu nehodlá nic dělat.

Současný stav neumožňuje, aby matky využívaly služby zařízení péče o předškolní děti dle svých potřeb a mohly se tak dříve vrátit zpět do zaměstnání. Často jsou nuceny zůstat s dítětem do 3 let jeho věku, kdy jej mohou umístit do mateřské školy, jejichž kapacita je zatím na poměrně dostačující úrovni. Jistou alternativu nabízí MPSV v soukromé nerodinné péči, která je však pro většinu rodin finančně nedostupná. Další možnosti vidí ministerstvo v zřizování firemních školek či jeslí. Jak však uvádí Wichterlová (2007, s. 2), „zakládání firemních školek/jeslí je velmi nákladnou záležitostí, kterou si budou moci dovolit jen bohaté firmy“.

Vzájemná pomoc rodičů, která spočívá v tom, že jedna matka (nebo otec) se bude starat kromě svého dítěte o další 4–5 dětí, je uváděna jako další alternativa. Všechny tyto návrhy jsou samozřejmě prospěšné, je však nutné je uvést do praxe, což se zatím neděje.

Podpora nerodinné soukromé péče o děti a naopak nízká dostupnost veřejné péče o děti navíc nezohledňuje životní situaci osamělých matek (Hašková, 2008, s. 62). Neúplných rodin od konce 80. let přibývá a v současnosti se více než třetina dětí rodí mimo manželství (ČSÚ). Matky samoživitelky mají snahu se vrátit co nejdříve do zaměstnání, proto potřebují pomoc v péči o dítě. Patří ovšem ve společnosti k těm nejchudším a často si tak nemohou soukromou péči o dítě dovolit a je pro ně obtížné tuto situaci řešit.

Jesle jsou znevýhodňovány v současném systému péče oproti jiným alternativám nerodinné péče o malé děti. Rodiče, kteří se rozhodnout umístit své dítě mladší tří let do jeslí, přichází o rodičovský příspěvek. Dítě může navštěvovat jesle nejvýše 5 dní v měsíci, aniž by rodič o příspěvek přišel. A to při současné nedostatečné nabídce flexibilních pracovních úvazků není příliš možné, navíc si dítě v jeslích za tak krátkou dobu nezvykne (Schneider, 2007, s. 33). Když ale rodiče zajistí péči o dítě jinou zletilou osobou (například prarodiči, chůvou) rodičovský příspěvek jim zůstává. Z toho je patrné, že využití jeslí jako alternativy k rodinné péči je pro rodiče finančně nevýhodné a zařízení typu jesle tak odsouvá na okraj jejich zájmu.

Neochota českých politiků podporovat zdravotnická zařízení typu jesle možná vychází z jejich zkušenosti z raných socialistických zařízení a představa o jejich škodlivosti na vývoj dítěte. V 60. letech bývaly jesle často přeplněné a snadno se tam mezi dětmi šířily nemoci. Děti byly proto často nemocné a matky s nimi musely zůstat doma. Společnost a politici tak nabyli přesvědčení, že bude pro děti lepší a zároveň pro stát ekonomicky výhodnější, aby matky mohly s dětmi zůstat co nejdéle na rodičovské dovolené (Saxonberg, 2008, s. 128). Tento názor zřejmě sdílí i dnešní politici, kteří umožnili matkám využívat rodičovskou dovolenou až do tří let věku dítěte a finanční pomoc v rodičovství čerpat dokonce do čtyř let dítěte.¹⁰ Mezinárodní studie však ukazují, že děti, které navštěvují zařízení denní péče, jsou rozvinutější po sociální, psychologické a vědomostní stránce více než děti, které je nenavštěvují (Saxonberg, 2008, s. 130). Podle Uhde (2008, s. 151) jesle navíc podporují děti z chudších rodin a mohou vést k vyrovnání příležitostí dětí s odlišným zázemím. Kvalitní nerodinná péče může snížit znevýhodnění dětí ze sociálně slabších rodin. Saxonberg (2008, s. 130) se domnívá, že i kdyby československé děti v 60. letech v jeslích trpěly, neznamená to, že by trpěly i dnes v kvalitních zařízeních.

Hašková (2008, str. 68–69) vymezila pět důvodů, proč je institucionální péče o děti důležitá a proč by měla být v České republice podporována. Za prvé se jedná o zvyšující se poptávku po institucionální péči ze strany rodičů, která se projevuje umisťováním dětí mladších tří let do mateřských škol a zároveň narůstajícím počtem odmítnutých žádostí o přijetí do mateřských škol. Dále je podpora institucionální péče nutná proto, aby byla v praxi lepší

---

¹⁰ Více viz podkapitola 6.3.3.

možnost využít vícerychlostního čerpání rodičovského příspěvku pro všechny rodiny.¹¹ Třetí argument je ekonomický a týká se snahy o vytvoření rovných příležitostí. V České republice má mateřství velký negativní efekt na zaměstnanost žen a v mezinárodním srovnání se zde vrací po mateřské a rodičovské dovolené do práce nejmenší podíl žen.¹² Další důvod pro větší podporu veřejné péče o děti je závazek vůči Evropské unii. Česká republika se jako její člen zavázala plnit barcelonské cíle, které stanovují, že institucionální péče o děti ve věku nula až dva roky mají být přístupné pro 33 % takto starých dětí. Poslední argument je populační a vychází ze zkušenosti jiných zemí Evropy, kde poměrně vysoká úroveň plodnosti je v těch státech, kde je i dostupná veřejná péče o malé děti.

6.3.2 Nedostatečná flexibilita pracovního trhu

Druhým faktorem, který ztěžuje rodičům (zejména matkám) vhodně kombinovat rodinné a profesní povinnosti, je nedostatek pracovních příležitostí na zkrácenou nebo flexibilní pracovní dobu. Český pracovní trh není příliš nakloněn pracujícím matkám; většina pracovních úvazků tvoří práce na plný úvazek. Zaměstnanost českých žen se po pádu socialistického režimu snížila, což bylo zapříčiněno transformací ekonomického systému. Jejich podíl na trhu práce je stále na poměrně vysoké úrovni, oproti předchozímu období byl však zaznamenán pokles.

Podle Haškové (2008, s. 66) „...v situaci, kdy vzdělávací a pracovní systém otevírá ženám a mužům obdobné možnosti uplatnění, ale ženy v případě mateřství na těchto možnostech ztrácejí, pak mateřství odkládají, redukuje počet svých dětí a plodnost zůstává dlouhodobě na nízké úrovni.“ Vzhledem ke zvyšující se vzdělanosti žen, by mnoho z nich odchodem na dlouhou rodičovskou dovolenou (v délce 3–4 roky) riskovaly ztrátu kvalifikace, konkurenceschopnosti a zkušeností, které předtím dlouhou dobu získávaly. Tento stav může být nevýhodný i pro stát a zaměstnavatele; stát financuje vzdělání ženám, které ho nemohou v plné míře uplatnit a zaměstnavatelé přichází o kvalifikované pracovníky.

Dopad mateřství na participaci na trhu práce, vyjádřený jako rozdíl procentních bodů míry zaměstnanosti bezdětných žen a míry zaměstnanosti žen s dětmi do šesti let věku pro ženy ve věku 20–50 let, je v České republice značně vysoký. Mateřství má na pracovní kariéru negativní vliv a ekonomická aktivita žen s dětmi do šesti let věku je o 40 procentních bodů nižší než ekonomická aktivita ostatních žen (Křížková, Vohlídalová, 2008, s. 92–93). Česká republika se v tomto ohledu řadí na první místo mezi ostatními evropskými zeměmi.

6.3.3 Systém vyplácení rodičovského příspěvku

V České republice v současné době funguje možnost vybrat si délku vyplácení rodičovského příspěvku. Podle toho se také odvíjí výše finančního příspěvku – čím delší zvolená varianta, tím nižší jsou měsíční částky. Možnosti, které rodiče mají při výběru jednotlivých variant čerpání

¹¹ Více viz podkapitola 6.3.3.

¹² Více viz podkapitola 6.3.2.

rodičovského příspěvku, jsou zaznačeny v tabulce 5. Tento systém je českými politiky prezentován jako flexibilní a výhodný, má však řadu nedostatečností, na které upozorňují i odborníci (např. Dudová, 2008).

Tab. 5: Varianty čerpání rodičovského příspěvku v České republice

Varianta čerpání rodičovského příspěvku	Doba čerpání	Výše příspěvku	Podmínky
Rychlejší čerpání	do 24 měsíců věku dítěte	zvýšená - 11 400 Kč	rodič musí mít nárok na peněžitou pomoc v mateřství minimálně 380 Kč za kalendářní den
			požádat nejpozději ve druhém kalendářním měsíci následujícím po měsíci, ve kterém nejmladší dítě dosáhne 22 týdnů života
Klasické čerpání	do 36 měsíců věku dítěte	základní - 7 600 Kč	rodič musí mít nárok na peněžitou pomoc v mateřství
			požádat nejpozději v kalendářním měsíci, ve kterém nejmladší dítě dosáhne 21. měsíce věku
Pomalejší čerpání	do 21 měsíců věku dítěte	základní - 7 600 Kč	–
	od 22 do 48 měsíců věku dítěte	snížená - 3 800 Kč	

Zdroj: MPSV, <http://www.mpsv.cz/cs/2#dsp>

Současný systém sice nabízí tři možnosti čerpání rodičovského příspěvku, všechny možnosti však nejsou dostupné pro všechny rodiny. U rychlejšího i klasického čerpání musí mít rodič nárok na peněžitou pomoc v mateřství, u rychlejšího čerpání je stanovena navíc minimální nutná hodnota této dávky. Nárok na peněžitou pomoc v mateřství mají jen plátcí nemocenského pojištění a její výše se odvíjí od výše platu. Pro možnost požádání o rychlejší nebo klasické čerpání je nutno platit si nemocenské pojištění nejméně 270 dnů během dvou let před porodem. Toto omezení se tedy týká například osob samostatně výdělečně činných, kteří mají účast na nemocenském pojištění dobrovolnou.

Rozhodnutí o délce pobírání rodičovského příspěvku je nutno učinit poměrně brzy po narození dítěte (zejména u rychlejšího čerpání) a není možné je později změnit. Rodiče i odborníci mohou argumentovat proti této nutnosti volby tím, že dopředu nemohou vědět, jaké jejich dítě bude a zda bude vhodnější být s ním co nejdéle doma, nebo využít služeb veřejné péče o děti. Také ekonomická situace rodin se může měnit a s tím i potřeba zkrátit, či naopak prodloužit dobu pobírání příspěvku.

Pro rodiče, kteří se chtějí co nejdříve do zaměstnání, je zřejmě určena rychlejší varianta čerpání rodičovského příspěvku. Z důvodu nedostatečné kapacity institucionální péče o děti ve

věku do tří let, však není možnost tuto variantu plně využívat. Rodiče, kteří by umístili své dítě mladší tří let do jeslí nebo do mateřské školy, by navíc přišli o příspěvek. Dítě mladší tří let může navštěvovat zařízení institucionální péče pouze pět kalendářních dní v měsíci, aniž by rodiče ztratili nárok na pobírání rodičovského příspěvku. Starší dítě (tzn., které již dovršilo věk tří let) může navštěvovat mateřskou školu nebo jiné obdobné zařízení maximálně čtyři hodiny denně nebo pět kalendářních dnů v měsíci, přičemž rodiče mají nadále nárok na pobírání rodičovského příspěvku.

Varianta pomalejšího čerpání rodičovského příspěvku je nevýhodná tím, že překračuje dobu tří let, po kterou trvá pracovní smlouva mezi zaměstnavatelem a rodičem na rodičovské dovolené. Tento nesoulad mezi délkou rodičovské dovolené a délkou vyplacení rodičovského příspěvku, může mít pro rodiče při návratu do práce negativní dopad.

V současném nastavení není sledován příjem rodiče, který pobírá rodičovský příspěvek. Rodič pečující o malé dítě tak může vylepšovat ekonomickou situaci rodiny výdělečnou činností, aniž by ztratil nárok na pobírání rodičovského příspěvku. Musí však po dobu, kterou netráví s dítětem zajistit péči jinou zletilou osobou. Rodiče tak mohou využít například pomoci prarodičů, nebo soukromou nerodinnou péči, která však není v České republice příliš rozšířena. Při využití veřejných zařízení péče o děti však nárok na rodičovský příspěvek ztrácí.

6.3.4 Shrnutí podmínek pro slučitelnost rodinných a profesních rolí

Rodinná politika v České republice je v současnosti nastavena tak, že příliš neumožňuje kombinování péče o děti a zaměstnání. Zatímco v řadě zemí Evropy se zavádějí opatření směřující k usnadnění kombinace práce a péče a genderové rovnosti, v České republice je trend zdůrazňování konfliktu mezi rodinou a zaměstnáním a tlak na výběr jedné z těchto možností (Křížková, Vohlídalová, 2008, s. 86). Česká rodinná politika spolu s fungováním pracovního trhu upřednostňuje model kontinuální mateřské celodenní péče o děti do tří až čtyř let věku oproti kombinování výdělečné činnosti s péčí a je nakloněna spíše tradičnímu rozdělení rolí, kdy o děti pečuje převážně matka, oproti střídání rodičů v péči o děti (Hašková, 2008).

Veřejná zařízení péče o předškolní děti (zejména jesle) jsou pro většinu rodin s malými dětmi nedostupná z důvodu nedostatečné kapacity nebo absence zařízení v místě bydliště či v okolí. Tato okolnost neumožňuje plně využívat všech tří možností, které rodiče mají při výběru délky pobírání rodičovského příspěvku. Pro skloubení rodinného a pracovního života chybí v České republice také větší nabídka pracovních úvazků se zkrácenou nebo flexibilní pracovní dobou.

Podle Schneidera (2007) je současný systém nastaven tak, aby rodiče nedávali děti do jeslí a zůstali s nimi do tří až čtyř let věku doma a naopak je poté umístili do mateřské školy. Podobný názor sdílí i Dudová, která se domnívá, že „v současném nastavení chybí zajištění doby, kdy by si dítě na kolektivní péči postupně zvykalo, chybí kratší či flexibilní úvazky, které by rodičům umožnily trávit s dítětem více času a případně se v péči střídat, a chybí kvalitní a flexibilní zařízení formální péče o děti“ (Dudová, 2008, str. 50).

7 Postoje české veřejnosti k opatřením rodinné politiky

V předchozí kapitole byly nastíněny problémy, které mohou mít rodiče při kombinaci péče o dítě a zaměstnání a také při návratu do zaměstnání po mateřské a rodičovské dovolené. Veškeré kritiky současného systému vycházely z názorů odborníků a ze zkušeností ze zahraničí. Jak však na celou problematiku rodinné politiky nahlíží sami čeští rodiče, či budoucí rodiče? Pokusila jsem se najít odpověď na otázku, zda česká veřejnost stojí o zlepšení podmínek pro slučitelnost práce a rodiny, nebo zda by bylo vhodnější najít jiný způsob podpory rodin, který by jim lépe vyhovoval.

Následující kapitola vychází z šetření, které provedl Výzkumný ústav práce a sociálních věcí (VÚPSV) v rámci grantového projektu „Rodina, zaměstnání a vzdělání“. Pro účel zjištění názorů a postojů současných rodičů předškolních dětí nebo budoucích rodičů byly použity dvě z pěti výzkumných zpráv, které byly v rámci tohoto projektu vydány. Jedná se o empirická šetření zaměřená zaprvé na svobodné jedince a za druhé na mladé rodiny. Druhý pramen, ze kterého následující text čerpá, je výběrové šetření provedené kolektivem autorů Jaroslavou Hasmanovou-Marhálkovou, Lucií Ungrovou, Radkou Výbornou, Lucií Kynčilovou a Štěpánem Moravcem. Toto šetření se zaměřilo na zjištění stávajícího povědomí rodičů s malými dětmi o jeslích a jejich názory na ně a výsledky byly zveřejněny v publikaci Klíč k jeslím.

Nejdříve jsem se zaměřila na zjištění názorů a postojů mladých lidí k opatřením rodinné politiky obecně. Přitom jsem vycházela zejména ze dvou studií VÚPSV *Rodina a zaměstnání I. Svobodní* a *Rodina a Zaměstnání II. Mladé rodiny*. Studie jsou výsledky empirických šetření, provedených v únoru 2006. První z výzkumných zpráv se zabývá situací svobodných a bezdětných lidí ve věku 20–29 let. Cílovou skupinou druhé studie byly mladí manželé oba ve věku 20–36 let, přičemž tři čtvrtiny respondentů měli alespoň jedno dítě ve věku 3–7 let a zbývající čtvrtina z nich byla bezdětná. V práci je dále používán výraz „svobodní“ pro skupinu jedinců z první výzkumné zprávy a označení „mladé rodiny“ pro soubor jedinců z druhé studie.

Soubor svobodných obsahuje 544 respondentů, přičemž poměr mužů a žen je vyrovnaný. V rámci druhého šetření bylo dotázáno 500 osob, z toho 49 % tvořili muži a 51 % představovaly ženy. Obě šetření měla za cíl zachytit specifika dané skupiny a nejsou tudíž reprezentativní pro celou populaci. První studie se tedy zaměřuje na zjištění chování a názorů mladých svobodných a bezdětných lidí do 30 let, zatímco druhá studie zachycuje postoje a chování mladých rodin s dětmi i bez dětí.

V tabulce 6 jsou zachyceny názory obou skupin respondentů na opatření rodinné politiky. Respondenti se měli přiklonit k jednomu ze dvou protikladných výroků a ohodnotit svůj postoj na sedmibodové škále, přičemž naprostý souhlas s výrokem vlevo byl vyjádřen jedním bodem

a naprostý souhlas s výrokem napravo byl ohodnocen sedmi body. V tabulce jsou uvedeny průměrné hodnoty odpovědí pro skupinu svobodných i mladých rodin. Mezi skupinami respondentů nejsou příliš velké odlišnosti a rozdíl činí maximálně půl bodu.

Většina respondentů se kloní spíše k názoru, že stát má utvářet podmínky, aby se každá rodina mohla o sebe postarat podle vlastního uvážení. Mladí lidé preferují podporu zaměřenou na dostupnost bydlení a jiných předpokladů pro založení rodiny před přímými příspěvky na výchovu dětí.

Šetření dále ukázalo, že více než polovina respondentů upřednostňuje dostatečně vysokou finanční podporu rodin s dětmi, aby matky mohly zůstat co nejdéle v domácnosti a pečovat o děti. Kvalitní služby denní péče a brzký návrat matek do zaměstnání nemají mezi mladými lidmi příliš velkou podporu. U této otázky se lišily postoje podle pohlaví i vzdělání: muži upřednostňovali finanční podporu a dlouhodobou mateřskou péči, zatímco ženy by ocenily podporu služeb péče, aby se mohly vrátit do práce. Se zvyšujícím se vzděláním rostla preference druhé varianty. Podobně zaměřena byla i čtvrtá otázka, která zjišťovala, zda respondenti upřednostňují finanční podporu nebo zlepšení podmínek pro uplatnění žen na trhu práce. Více preferovaná byla opět finanční podpora a odpovědi se lišily podle pohlaví a vzdělání stejně jako v předchozí otázce.

Nadpoloviční většina dotázaných si myslí, že péče o děti je práce jako kterákoliv jiná a měla by být proto odměňována jako práce v zaměstnání. Co se týče zapojení otců do péče o malé děti, tak to nemá mezi českými mladými lidmi příliš velkou podporu. Většina respondentů se domnívá, že otec spíše pomůže rodině, když vydělává. Naopak zapojení otce do péče o děti a povinnost vybrat si několik měsíců rodičovské dovolené místo matky oslovila malé množství dotázaných. K rozdělení péče o děti se přikláněly spíše ženy a osoby s vyšším vzděláním.

Tab. 6: Názory na opatření rodinné politiky, svobodní, mladé rodiny

Naprostý souhlas s tímto tvrzením = 1 bod	Naprostý souhlas s tímto tvrzením = 7 bodů	Průměrné skóre	
		svobodní	mladé rodiny
Stát má vytvářet podmínky, aby se každá rodina mohla o sebe postarat podle vlastního uvážení.	V dnešní době je nutné, aby stát určoval, jak se o rodiny postará.	2,7	2,69
Podpora mladých rodin od státu se musí zaměřit především na příspěvky na výchovu dětí	Podpora mladých rodin se musí zaměřit především na dostupnost bydlení a jiné předpoklady pro založení rodiny	5,0	4,6
Rodiny s dětmi by měli dostat především dostatečně vysokou finanční podporu, aby matky mohly zůstat co nejdéle v domácnosti a pečovat o děti	Rodiny s dětmi potřebují hlavně kvalitní služby denní péče o děti, aby matky mohly jít do zaměstnání a přispívat do rodinného rozpočtu	2,9	2,45
Rodinám s malými dětmi by nejvíce pomohlo zlepšení podmínek pro uplatnění žen na trhu práce.	Rodiny s malými dětmi potřebují nejvíce dostatečnou finanční podporu.	3,9	4,1
Péče o děti je práce jako kterákoliv jiná a měla by být stejně odměňována jako práce v zaměstnání.	Péče o děti je přirozená rodičovská povinnost a není proč za ni platit.	2,9	2,53
Otcové by měli mít povinnost vybrat si alespoň 2-4 měsíce rodičovské dovolené místo matek.	Otec rodině spíše pomůže, když vydělává, než když je na rodičovské dovolené.	5,4	5,45

Zdroj: Ettlrová, 2007, Kulhavý, Bartáková, 2007, upraveno

Pozn.: Sedmibodová škála, přičemž respondenti se měli přiklonit k jednomu z daných tvrzení. Naprostý souhlas s tvrzením vlevo = 1 bod, naprostý souhlas s tvrzením vpravo = 7 bodů.

Preference konkrétních opatření rodinné politiky u skupiny mladých rodin můžeme vidět v tabulce 7. Největší podporu získaly dobře placená mateřská a rodičovská dovolená. Další opatření, které české mladé rodiny považují za důležité, jsou dostatečně vysoké přídatky na děti, možnosti zkrácených a flexibilních pracovních úvazků a cenově dostupné bydlení pro rodiny s dětmi. Zatímco dostupnost mateřských škol se jeví jako poměrně významná, dostupnost služeb péče o děti do tří let není pro mnoho respondentů příliš důležitá. Stejně tak české mladé rodiny (a zejména ženy) příliš neoslovují finanční opatření, jako jsou vysoké porodné, novomanželské půjčky, snížení daní pro rodiny s nezaopatřenými dětmi nebo snížení nákladů na vzdělání dětí. Nejméně důležitá pro muže i ženy je možnost střídání rodičů na mateřské a rodičovské dovolené a s tím spojené větší zapojení otců do péče o děti.

Velmi podobné názory na opatření rodinné politiky mají i respondenti v souboru svobodných. Preferují dobře placenou mateřskou a rodičovskou dovolenou, finančně dostupné bydlení pro rodiny s malými dětmi a dostatečně vysoké přídatky na děti. Naopak za nejméně důležité opatření považují stejně jako mladé rodiny možnost rodičů střídat se na mateřské a rodičovské dovolené.

Tab. 7: Preference opatření rodinné politiky podle jejich důležitosti u mladých rodin

	Muži	Ženy	Celkem
Dobře placená mateřská dovolená	1,26	1,20	1,23
Dobře placená a přiměřeně dlouhá rodičovská dovolená	1,17	1,18	1,17
Dostatečně vysoké přídatky na děti	0,65	0,65	0,65
Možnosti zkrácených úvazků a pružné pracovní doby pro rodiče s malými dětmi	0,51	0,65	0,58
Cenově dostupné bydlení pro rodiny s dětmi	0,56	0,51	0,53
Dobrá dostupnost mateřských škol s kvalitní péčí a přijatelnými cenami	0,49	0,56	0,52
Snížení daní pro osoby s nezaopatřenými dětmi	0,37	0,17	0,27
Dobrá dostupnost služeb péče a zařízení pro děti do tří let věku s kvalitní péčí a přijatelnými cenami	0,24	0,27	0,26
Dostatečně vysoké porodné při narození dítěte	0,22	0,18	0,20
Kvalitní pracovně-právní ochrana rodičů v zaměstnání a garance jejich nároků	0,14	0,16	0,15
Možnost novomanželské půjčky	0,09	0,11	0,10
Snížení nákladů na vzdělání dětí	0,10	0,06	0,08
Možnost rodičů střídat se na mateřské a rodičovské dovolené	0,02	0,06	0,04

Zdroj: Kulhavý, Bartáková, 2007, upraveno

Pozn.: Minimální hodnota indexu 0, maximální hodnota 3, čím opatření důležitější, tím vyšší hodnota. Seřazeno sestupně podle hodnot ve sloupci celkem.

Z předchozích charakteristik lze vyvodit, že české mladé rodiny a mladí svobodní a bezdětní lidé stále upřednostňují tradiční rozdělení rodinných rolí, kde muž je živitelem rodiny a žena se stará o domácnost a o děti. Většina z nich upřednostňuje ta opatření rodinné politiky, které podporují rodiny s malými dětmi finančně a umožňují tak dlouhodobou mateřskou péči o děti. Pro respondenty je také velmi důležitá finanční dostupnost bydlení. Kvalitní a dostupné služby péče o předškolní děti a možnost pracovat na zkrácený nebo flexibilní pracovní úvazek považuje sice většina dotázaných za poměrně důležité, nepreferují však tuto možnost před dlouhodobou rodinnou péčí.

Velmi malou podporu má mezi mladými rodinami i svobodnými možnost střídání rodičů v péči o předškolní děti. Vyšší participaci otců v péči o děti upřednostňují spíše ženy. Mírné rozdíly mezi postoji a názory mužů a žen lze zaznamenat i v otázkách péče o děti a práce. Zatímco muži častěji preferují co nejdéle mateřskou péči o malé děti, ženy by častěji než muži ocenily možnost skloubit práci a péči o rodinu. Muži se častěji kloní k finančním opatřením na podporu rodin, ženy potom k opatřením usnadňujícím kombinaci rodinných a profesních rolí. Větší význam různým službám pro rodiny oproti finančním prostředkům přikládají také osoby s vyšším vzděláním.

Jak však bylo zjištěno v dalším šetření VÚPSV – *Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů* – dostupnost a možnost využít služby zařízení péče o předškolní děti sehrává velmi důležitou roli při návratu matek do zaměstnání po mateřské a rodičovské dovolené. Toto šetření bylo provedeno formou standardizovaných rozhovorů

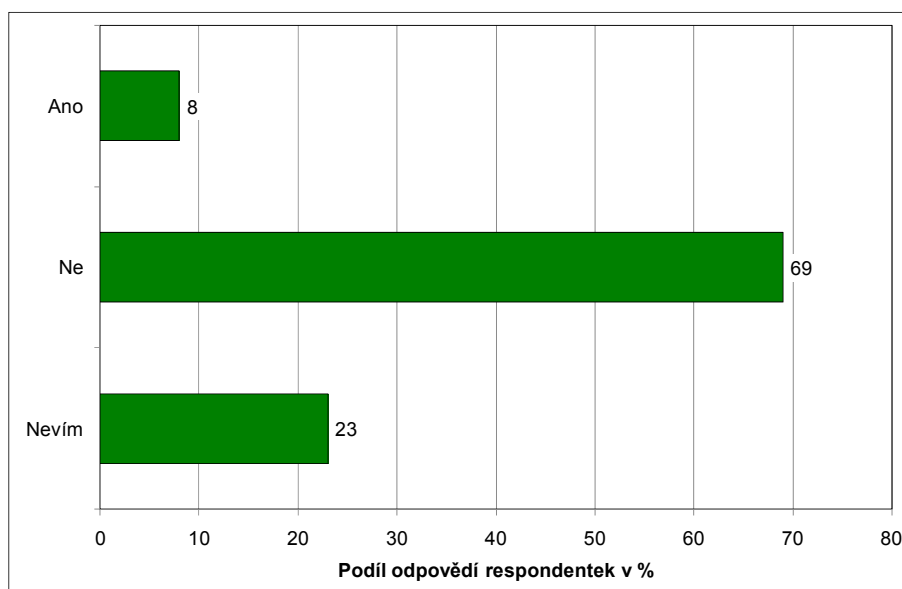
s 829 respondentkami z celé České republiky. Cílovou skupinou byly matky ve věku 20–50 let s alespoň jedním dítětem do deseti let, přičemž neměly žádné dítě mladší tří let a žily s manželem nebo partnerem. Bylo zjištěno, že nedostatečná kapacita zařízení péče o děti je spolu s nemožností nastoupit na flexibilní pracovní úvazek nejčastějšími překážkami při návratu respondentek do zaměstnání.

Další šetření, z něhož jsou zde uvedeny některé výsledky, je pilotní terénní šetření zaměřené na povědomí rodičů s malými dětmi o jeslích zveřejněné v publikaci Klíč k jeslím. Protože značná část předkládané práce se zaměřuje právě na dostupnost a význam zařízení péče o děti do tří let věku, zajímaly mě postoje a názory českých rodičů na tuto problematiku.

Cílovou skupinou šetření byli rodiče pečující o dítě ve věku 0,5–3 let, kteří jsou nebo byli na mateřské či rodičovské dovolené. Vzhledem k velmi nízkému podílu mužů v české společnosti pečujících o dítě na rodičovské dovolené se výběrového šetření zúčastnily pouze ženy. Velikost souboru byla 74 respondentek a dotazování proběhlo na území hlavního města Prahy v září a říjnu 2007. Výsledky nejsou reprezentativní a je nutno je interpretovat opatrně, protože vzhledem k omezené velikosti souboru neumožňují zobecňovat na celou populaci Prahy natož potom České republiky. Šetření však poskytuje zajímavá zjištění a naznačuje základní možné postoje rodičů dětí do tří let k jeslím a rozhodování o jejich využívání.

Názory matek na obecnou dostupnost jeslí jsou zaznamenány v obrázku 16. Většina z dotázaných matek (69 %) si myslí, že současná nabídka zařízení péče o děti do tří let dostatečně nepokrývá poptávku po nich. Téměř jedna čtvrtina žen si na tuto otázku nevytvořila vlastní názor a pouze 8 % matek považuje zařízení typu jesle za dostupná a nabídku za dostatečnou.

Obr. 16: Odpovědi na otázku: Myslíte si obecně, že nabídka zařízení péče o děti do tří let dostatečně pokrývá poptávku po nich?

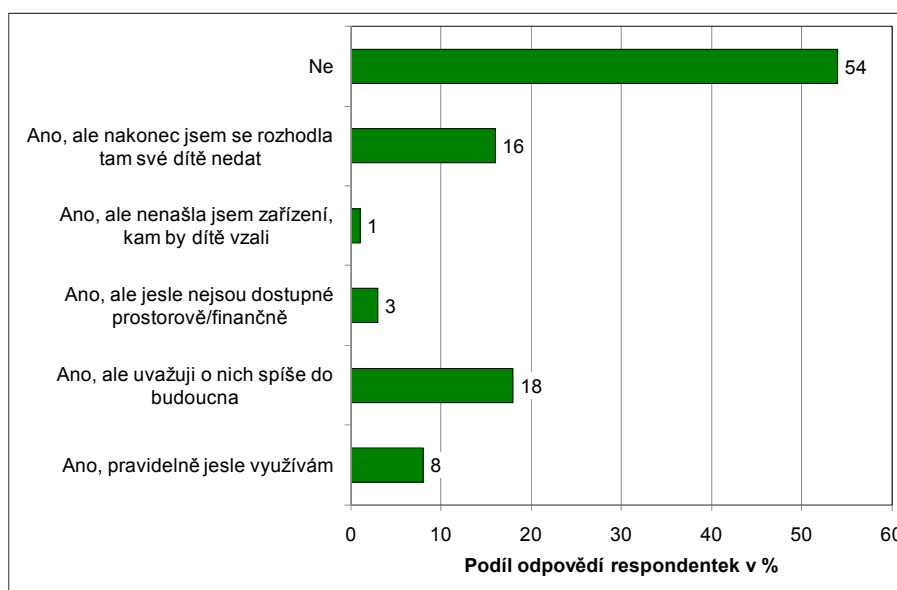
Zdroj: Hasmanová-Marhánková et al., 2007

Dále byl zjišťován názor matek, zda mají vůbec zájem o umístění svých dětí do jeslí. Více než polovina dotázaných žen (54 %) o využití jeslí neuvažovala. Ostatní matky o využití jeslí uvažovaly, pravidelně využívá jesle jen 8 % z celkového počtu respondentek. Poměrně velké procento žen (18 %) uvažuje o jejich využití do budoucna. Je však otázkou, zda budou mít tyto ženy možnost využít služeb jeslí, vzhledem k tomu, že kapacita jeslí v České republice je dostatečná pro zhruba 2 % dětí.

O využití jeslí některé matky již uvažovaly, ale nakonec se rozhodly tam své dítě neumístit (16 % respondentek). Některé ženy měly potíže s dostupností jeslí, nebo si je nemohly finančně dovolit (3 %). Pouze 1 % žen uvažovalo o využití jeslí, ale nenašlo zařízení, kam by jejich dítě vzali.

Celkově tak poptávka po jeslích mezi dotazovanými ženami není příliš vysoká. Většina žen, které o umístění svých dětí do jeslí uvažovaly, se rozhodla situaci vyřešit jinak, nebo o této možnosti přemýšlí do budoucna. Se situací, kdy matky měly v úmyslu využít služeb jeslí, ale jejich poptávka nebyla uspokojena, se setkalo jen malé množství respondentek.

Obr. 17: Odpovědi na otázku: Uvažovala jste někdy o využití jeslí?

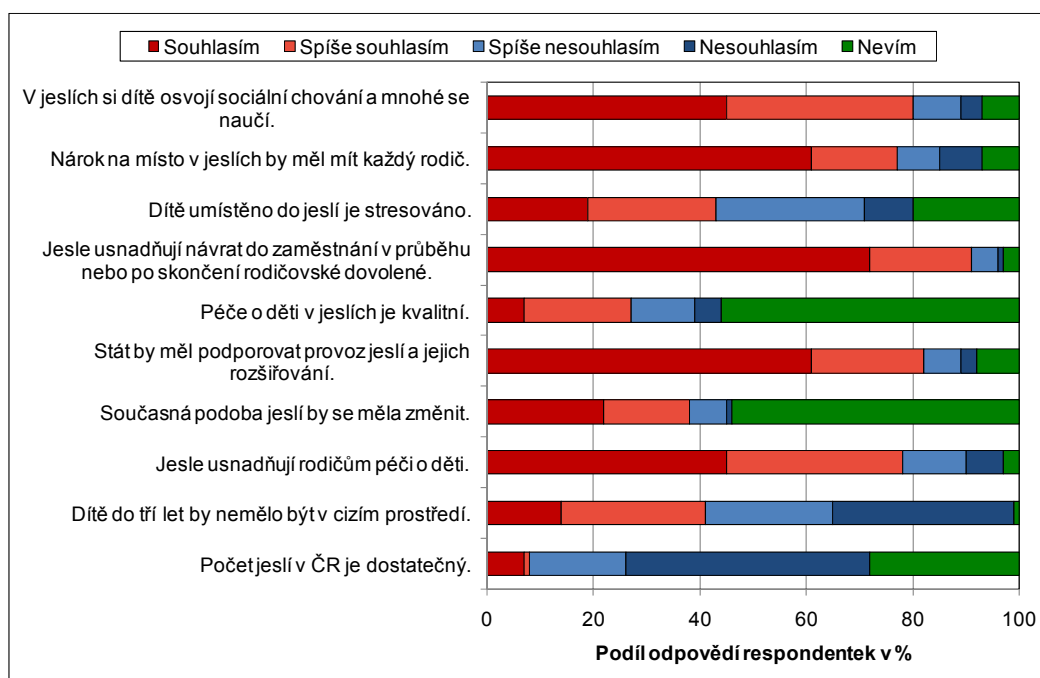
Zdroj: Hasmanová-Marhánková et al., 2007

Na obrázku 18 jsou zachyceny postoje respondentek k jednotlivým tvrzením týkajícím se jeslí. Matky měly vyjádřit svůj názor svým souhlasem či nesouhlasem, případně zodpovědět, že neví, jak se k danému tvrzení vyjádřit. Kladný postoj většina matek (80 %) zaujala k výroku, že v jeslích si dítě osvojí sociální chování a mnohé se naučí. Respondentky se poměrně jednoznačně domnívají, že jesle usnadňují návrat do zaměstnání v průběhu nebo po skončení rodičovské dovolené. Souhlasí a spíše souhlasí jich s tímto výrokem více než 90 %. Stejně tak si většina matek, že jesle usnadňují rodičům péči o děti (78 %).

Rozdílné názory měly dotazované ženy na výrok, že dítě, které je umístěno v jeslích, je stresováno. Přes 40 % žen s tímto tvrzením souhlasí nebo spíše souhlasí a 37 % matek naopak nesouhlasí a spíše nesouhlasí. Pětina žen hodnotila výrok odpovědí „nevím“. Postoje žen se také liší v otázce, zda by dítě do tří let mělo či nemělo být v cizím prostředí. K názoru, že dítě by nemělo být v cizím prostředí, se přiklání 41 % žen, spíše opačný názor sdílí necelých 60 % matek.

Podle téměř 80 % dotázaných žen by nárok na místo v jeslích měl mít každý rodič. Většina respondentek (82 %) se také vyjádřila, že by stát měl podporovat provoz jeslí a jejich rozšiřování. Na otázku, zda se domnívají, že je péče v jeslích kvalitní, neuměla odpovědět více než polovina dotázaných žen. Stejně tak jich více než polovina nevěděla, jestli by se současná podoba jeslí měla změnit. Tento výsledek může souviset s tím, že většina matek nemá osobní zkušenost se službami jeslí. Z žen, které na tyto otázky měly názor, se jich většina přiklonila k tvrzením, že péče o děti v jeslích je kvalitní, ale také že současná podoba jeslí by se měla změnit.

Obr. 18: Odpovědi na otázku: Vyjádřete prosím svůj názor na následující výroky

Zdroj: Hasmanová-Marhánková et al., 2007

Z uvedených výsledků různých šetření lze vyvodit, že v české společnosti stále přetrvává tradiční rozdělení mužských a ženských rolí v rodině. Je však nutno si uvědomit, že šetření nebyla reprezentativní pro celou populaci a jsou platná pouze pro cílovou skupinu osob. Zdá se, že mladí lidé, ať už svobodní, bezdětní nebo žijící v manželství a s dětmi, mají podobné postoje ohledně opatření rodinné politiky. Většina jich upřednostňuje dlouhodobou mateřskou celodenní péči o děti oproti kombinování práce a péče a většímu zapojení otců do starosti

o domácnost a o děti. Zejména potom role muže živitele rodiny zůstává v mezi českými mladými lidmi zachována a možnost zapojení otců do péče o děti je pro většinu z nich nejméně důležitá. Většina respondentů by naopak ocenila větší dostupnost bydlení pro rodiny s malými dětmi.

Opatření rodinné politiky týkající se slučitelnosti rodiny a zaměstnání jsou pro mladé svobodné i vdané či ženaté osoby průměrně důležité. Možnost využít zkrácené nebo flexibilní pracovní úvazky pro rodiče s malými dětmi by uvítala poměrně velká část. Tato opatření mají své příznivce spíše mezi ženami a osobami s vyšším vzděláním. Názory mužů a lidí s nižším vzděláním se mírně liší; upřednostňují finanční podporu, aby matky mohly co nejdéle pečovat o dítě doma, oproti kombinaci péče a práce. Dobrá dostupnost péče o předškolní děti patří k průměrně důležitým opatřením, znatelně více je však oceňována dostupnost zařízení péče o děti starší tří let, méně potom pro děti mladší.

Přestože se zdá, že mezi českými mladými lidmi je zachována představa o rodině, kde muž pracuje a vydělává a žena se stará o děti a domácnost, vyděluje se i skupina osob, které by upřednostňovali podporu flexibilních pracovních úvazků a dostupnost péče o předškolní děti a tím mohli lépe skloubit péči a zaměstnání.

Jak také naznačují výsledky šetření, které bylo provedeno mezi pražskými matkami, dostupnost jeslí v České republice je podle jejich názoru nedostatečná. Jejich celkový postoj k jeslím lze hodnotit jako kladný, i když většina z nich s nimi nemá zkušenost. Většina matek se rovněž domnívá, že stát by měl podporovat provoz jeslí a jejich rozšiřování a že každý rodič by měl mít nárok na umístění svého dítěte v tomto typu zařízení. Jak však bylo uvedeno již dříve, vzhledem k velikosti souboru není možné výsledky zobecňovat na celou populaci a slouží pouze jako ukázka názorů a postojů dané skupiny žen.

Z uvedených výsledků šetření se zdá, že v české společnosti stále přetrvává názor, že pro dítě je nejlepší dlouhodobá mateřská péče a umístění dítěte do jeslí je špatné. Žena-matka tak má zůstat s dítětem nejlépe do tří až čtyř let věku, zatímco muž-otec má vydělávat a živit rodinu. Stát přitom má matce na rodičovské dovolené poskytnout dostatečnou finanční podporu. Nepřihlíží se ale k faktorům, které tento model narušují. Jedním z nich je situace, kdy žena s dítětem zůstane bez partnera, což je v současné době, kdy se rodí stále více dětí mimo manželství a úhrnná rozvodovost se pohybuje okolo 50 %, poměrně častá situace. V takovém případě musí matka zastat roli jak živitele rodiny, tak pečovatelskou roli a je otázkou, zda je to v současném nastavení možné. Další okolností je stále se zvyšující vzdělanost žen, které zřejmě nebudou ochotny věnovat několik let péči o dítě na úkor pracovní kariéry. Dlouhodobou absencí na pracovním trhu ztrácí ženy kvalifikaci a zkušenosti, což může mít následky pro jejich pozdější pracovní uplatnění i finanční situaci rodiny.

8 Závěr

Cílem předkládané práce bylo analyzovat a zhodnotit opatření rodinné politiky uplatňovaná pro ulehčení slučitelnosti práce a péče o děti. První část práce se zabývala situací v zemích Evropy a bylo zjištěno, že mezi jednotlivými státy Evropy existují rozdíly jak v úrovni plodnosti, tak i v přístupu k opatřením rodinné politiky. Odlišnosti nacházíme v dostupnosti služeb péče o předškolní děti, v zaměstnanosti žen i mužů s předškolními dětmi i ve využívání zkrácených pracovních úvazků ženami.

Potvrdil se počáteční předpoklad, že mezi dostupností institucionální péče o děti do tří let a úhrnnou plodností existuje pozitivní korelace. Země, kde vyšší procento dětí ve věku nula až dva roky má možnost navštěvovat služby denní péče, vykazují i vyšší úroveň plodnosti. Tento vztah platí i obráceně: státy s nižší dostupností péče o děti do tří let se většinou potýkají také s nízkou plodností. Pozitivní statistická závislost byla rovněž zjištěna mezi úrovní plodnosti a podílem žen pracujícím na zkrácený pracovní úvazek. Ve státech, kde jsou ženy častěji zaměstnány na zkrácenou pracovní dobu, je vyšší úroveň plodnosti. Naopak v zemích, kde ženy pracují převážně na plný pracovní úvazek, je úhrnná plodnost nižší. Lze tedy obecně konstatovat, že opatření směřující k usnadnění kombinace rodinných a pracovních rolí, mohou souviset s úrovní plodnosti.

Na závěr části pojednávající o zemích Evropy jsem se pokusila vytvořit typologii zemí Evropy, resp. rozlišit skupiny států, kdy v každé skupině jsou státy uplatňující podobná opatření rodinné politiky a naopak lišící se od států v ostatních skupinách. Největší rozdíly se projevily mezi novými členskými státy a starými členskými státy Evropské unie. Poměrně homogenní je skupina bývalých socialistických států, která je charakterizována nízkou dostupností služeb péče o předškolní děti a nízkou zaměstnaností žen s malými dětmi. Všechny země vykazují nízkou úroveň plodnosti pod hodnotou v průměru 1,5 živě narozeného dítěte na jednu ženu. Druhá skupina je více diferencována a v jejím rámci lze vymezit několik dalších podskupin, typickými znaky však jsou v průměru vyšší dostupnost institucionální péče o předškolní děti a vyšší zaměstnanost žen než v předchozí skupině. Úroveň plodnosti je u řady zemí (Francie, Švédsko, Dánsko, Spojené království, Irsko) na relativně vysoké úrovni a blíží hodnotě dvou dětí na jednu ženu. V jiných státech (zejména v jižní Evropě a dále v Německu a Rakousku) je však úhrnná plodnost nízká a je srovnatelná s úrovní v nových členských státech.

V části zaměřené na Českou republiku byl popsán stručný vývoj rodinné politiky od poloviny 20. století a poté se podrobně věnovala současnému stavu. Hlavní pozornost byla opět věnována opatřením, které mají ulehčit rodičům malých dětí skloubit péči o děti a zaměstnání. Dospěla jsem k názoru, že současné nastavení rodinné politiky není příliš vyhovující

a neumožňuje vhodně kombinovat práci a péči. Snahou státu by mělo být, aby každý rodič měl na výběr, zda se chce o své dítě starat doma, zda jej chce umístit do jeslí a jít pracovat a jak dlouho chce být s dítětem na rodičovské dovolené. Současný stav opatření rodinné politiky a nastavení pracovního trhu to však neumožňuje.

V České republice je nedostatečná kapacita služeb péče o předškolní děti, zejména potom o děti do tří let věku. Flexibilních a zkrácených pracovních úvazků, které by rodinám s malými s dětmi vycházely vstříc, je v České republice rovněž nedostatek. Model třírychlostního čerpání rodičovského příspěvku se jeví jako flexibilní, jak však bylo ukázáno v textu, možnost výběru nemají všechny rodiny. Plnému využívání všech možností čerpání rodičovského příspěvku pak navíc brání nedostatečná kapacita jeslí a nedostatek flexibilních forem práce. Rodiče, kteří by chtěli pobírat rodičovský příspěvek po dobu dvou let, mohou mít obtíže při hledání vhodného zařízení pro jejich dítě.

Jak však vyplývá z výsledků výběrových šetření uvedených v kapitole sedm, mezi českými mladými lidmi převažuje stále tradiční postoj k rodině a k rozdělení rodinných rolí. Řada respondentů upřednostňovala spíše dostatečnou finanční podporu a delší rodičovskou dovolenou oproti zvýšení dostupnosti služeb péče o předškolní děti a zlepšení podmínek pro uplatnění žen na trhu práce. Avšak určitá část by uvítala usnadnění podmínek pro slučitelnost péče o rodinu a zaměstnání. Respondentky, které se zúčastnily šetření zaměřeného na jesle, se domnívaly, že dostupnost jeslí je v České republice nedostatečná a zaujaly k těmto zařízením kladný postoj. Stejně jako většina dotazovaných matek, i já si myslím, že na místo v jeslích by měl mít nárok každý rodič a že stát by měl tato zařízení podporovat.

Pro svou bakalářskou práci jsem si vybrala téma značně aktuální a diskutované nejen v České republice ale i jiných zemích Evropy. Zabývá se jím v současnosti řada odborníků a já jsem se pokusila z této problematiky zachytit to, co považuji za nejdůležitější. Z předchozích grafů a výpočtů by se mohlo zdát, že receptem na nízkou úroveň plodnosti, se kterou se v současné době řada evropských zemí potýká, je umožnit rodičům vhodně zkombinovat péči o děti a zaměstnání. Tato opatření však nejsou universální a i přesto že v řadě zemí jsou úspěšná, nemusela by být úspěšná v České republice. Na druhou stranu, současné nastavení české rodinné politiky se zdá být nevyhovující a může být i jedním z faktorů, které se podílejí na nízké úrovni plodnosti.

Podle mého názoru je důležité vytvořit pro rodiny takové podmínky, aby každý rodič měl možnost volby. Domnívám se, že nastavení české rodinné politiky, které upřednostňuje jen jednu možnost, a to celodenní mateřskou péči do tří až čtyř let dítěte, na úkor jiných možností, není vyhovující.

Seznam použité literatury

Barcelona European Council. 2002. *Presidency Conclusion*. Barcelona, 2002. [cit. 2006-05-10]. Dostupný z WWW: http://www.europass.cz/docs/vzdelaniEU/barcelonska_deklarace_2002.pdf.

Commision of the European communities. 2008. *Demography report 2008: Meeting Social Needs in an Ageing Society*. Brussels, 2008. [cit. 2006-05-10]. Dostupný z WWW: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=709&langId=en>.

DUDOVÁ, R. 2008. Promarněná šance na změnu: zhodnocení reformy rodičovského příspěvku. In KRÍŽKOVÁ et al. (eds.). *Práce a péče*. 1. vydání. 2008, s. 29–50.

ETTLEROVÁ, S. 2007. *Rodina a zaměstnání I. Svobodní jedinci*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2007 [cit. 2006-05-10]. Dostupný z WWW: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_233.pdf.

FIALOVÁ, L. 2007. Úvod. In FIALOVÁ, L. (eds.). *Populační vývoj České republiky 2001–2006*. 1. vydání. 2007, s. 5–8.

HASMANOVÁ-MARHÁNKOVÁ, J., UNGROVÁ, L., VÝBORNÁ, R., KYNČILOVÁ, L., MORAVEC, Š. 2007. Povědomí rodičů o možnostech rané péče a její využívání: výběrové šetření. In KOLÁŘOVÁ et al. (eds.). *Klíč k jeslím*. 2007, s. 11–26.

HÁŠKOVÁ, H. 2008. Kam směřuje česká společnost v oblasti denní péče o předškolní děti? In KRÍŽKOVÁ et al. (eds.). *Práce a péče*. 1. vydání. 2008, s. 51–70.

HÖHNE, S. 2008. Raná fáze rodičovství – péče o děti ve vybraných evropských zemích. In KRÍŽKOVÁ et al. (eds.). *Práce a péče*. 1. vydání. 2008, s. 105–124.

KOCOURKOVÁ, J. 2006. *Populační klima a rodinná politika v České republice po roce 1989 v evropském kontextu*. Praha, 2006. 53, 19, 16, 11, 15, 20, 25, 27, 24 s. Disertační práce (RNDr.). Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra demografie a geodemografie.

KOCOURKOVÁ, J. 2008. Rodinná politika ve státech Evropské unie. In BARTOŇOVÁ, D., BURCIN, B., FIALOVÁ, L., KALIBOVÁ, K., KOCOURKOVÁ, J., KUČERA, T., RYCHTAŘÍKOVÁ, J. *Populační vývoj České republiky 2007*. 1. vydání. 2008, s. 127–130.

KOUBEK, J. 1990. Vliv populační politiky na plodnost v Československu. *Demografie*. 1990. roč. 32, č. 3, s. 193–203.

KRÍŽKOVÁ, A., VOHLÍDALOVÁ, M. 2008. Kdo se bojí zaměstnané matky? In KRÍŽKOVÁ et al. (eds.). *Práce a péče*. 1. vydání. 2008, s. 85–104.

KUCHAŘOVÁ, V. et al. 2006. Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2006 [cit. 2006-05-10]. Dostupný z WWW: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_195.pdf

- KUCHAŘOVÁ, V., SVOBODOVÁ, K. 2006. *Sít' zařízení denní péče o děti předškolního věku v ČR*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2006 [cit. 2006-05-10]. Dostupný z WWW: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_225.pdf.
- KULHAVÝ, V., BARTÁKOVÁ, H. 2007. *Rodina a zaměstnání II. Mladé rodiny*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2007. [cit. 2006-05-10]. Dostupný z WWW: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_234.pdf.
- MATEJKOVÁ, B., PALONCYOVÁ, J. 2005. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích s ohledem na situaci v České republice*. 1. vydání. 2005. ISBN 80-210-3630-3.
- MCDONALD, P. F. 2004. Možnosti státní politiky k udržení plodnosti. *Demografie*. 2004, roč. 46, č. 1, s. 1–21.
- Ministerstvo práce a sociálních věcí. 2004. *Národní zpráva o rodině*. 2004. [cit. 2006-05-10]. Dostupný z WWW: http://www.mpsv.cz/files/clanky/899/zprava_b.pdf.
- NEYER, G. 2006. *Family policies and fertility in Europe: Fertility policies at the intersection of gender policies, employment policies and care policies*. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research, 2006 [cit. 2006-05-10]. Dostupný z WWW: <http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2006-010.pdf>.
- PIKÁLKOVÁ, S. 2003. Třetí dítě v rodině: plány a realita u žen s různým stupněm vzdělání. In HAMPLOVÁ, D., RYCHTAŘÍKOVÁ, J., PIKÁLKOVÁ, S. *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. 1. vydání. 2003, s. 84–105.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2003. Diferenční plodnost v České republice podle rodinného stavu a vzdělání v kohortní perspektivě. In HAMPLOVÁ, D., RYCHTAŘÍKOVÁ, J., PIKÁLKOVÁ, S. *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. 1. vydání. 2003, s. 41–83.
- SAXONBERG, S. 2008. Právo na otce: Rodičovská „dovolená“ ve Švédsku. In KŘÍŽKOVÁ et al. (eds.). *Práce a péče*. 1. vydání. 2008, s. 125–143.
- SCHNEIDER, J. 2007. Rozhovor s Janem Schneiderem, ředitelem Zdravotnického zařízení Podolí. In KOLÁŘOVÁ et al. (eds.). *Klíč k jeslím*. 2007, s. 32–34.
- SIROVÁTKA, T. 2006. Rodina a reprodukce versus zaměstnání a role sociální politiky. In SIROVÁTKA, T. et al. *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. 1. vydání. 2006, s. 77–112.
- UHDE, Z.: Kritická rekonstrukce diskuse: evropská versus česká politika péče. In KŘÍŽKOVÁ et al. (eds.). *Práce a péče*. 1. vydání. 2008, s. 145–158.
- Ústav zdravotnických informací a statistiky. 2008. *Sít' zdravotnických zařízení*. Praha, 2008 [cit. 2006-05-10]. Dostupný z WWW: <http://www.uzis.cz/uzis/rzz/rzz.htm>
- VAN DE KAA, D. J. 2002. *The Idea of Second Demographic Transition in Industrialized Counties*. Tokyo, 2002 [cit. 2006-05-10]. Dostupný z WWW: http://www.ipss.go.jp/webj-ad/WebJournal.files/population/2003_4/Kaa.pdf.
- WICHTERLOVÁ, L. 2007. Zahodíme potenciál jeslí? In KOLÁŘOVÁ et al. (eds.). *Klíč k jeslím*. 2007, s. 2–4.

Seznam zdrojů dat

Český statistický úřad – <http://www.czso.cz>

Eurostat – <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

Ministerstvo práce a sociálních věcí – <http://www.mpsv.cz>

Ústav zdravotnických zařízení a statistiky ČR – <http://www.uzis.cz>